

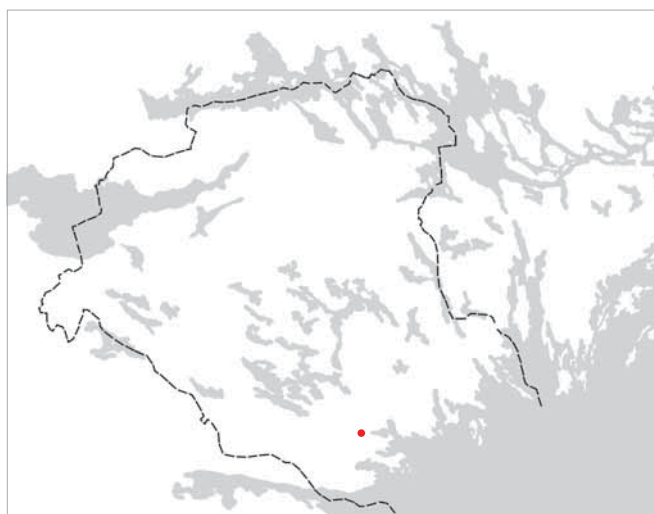
Forskningsundersökning

Kilakastalen

Medeltid

Fornlämning Nyköping 45:1, Stora Kungsladugården 2:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Lars Norberg & Björn Pettersson

Forskningsundersökning

Kilakastalen

Medeltid

Fornlämning Nyköping 45:1, Stora Kungsladugården 2:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Lars Norberg & Björn Pettersson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2009

© 2009 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkeologi@dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg & Björn Pettersson
Omslagsbild: Södermanlands län. Undersökningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01672.
Strandlinjekarta beräknad med en numerisk modell utvecklad vid SGU,
Sveriges Geologiska Undersökning.
Medgivande: Dnr 30-1495/2003 & 30-1692/2004

Nyköping 2009

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte och metod 7

Syfte

Metod

Publik verksamhet

Landskap 10

Topografi & kulturmiljö

Resultat 15

Skriftliga källor & äldre kartmaterial

Kartering

Arkeologisk undersökning

Osteologisk analys

Fyndmaterial

¹⁴C-analys

Avslutande diskussion 22

Referenser 26

Administrativa uppgifter 27

Bilagor 28

1. Planritning över schakt 2. Skala 1:40
2. Anläggningsbeskrivningar
3. Resultat av ¹⁴C-analys
4. Fyndregister
5. Osteologisk analys

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sörmlands museum har under perioden 070827-070914 utfört en arkeologisk undersökning vid Kilakastalen, fornlämning Nyköping 45:1, fastigheten Kungsladugården 2:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun i Södermanlands län. Undersökningen ingår i ett forskningsprojekt rörande Kilakastalens ursprung med utgångspunkt i både arkeologiskt och historiskt källmaterial.

Fornlämningen är belägen på ett litet höjdparti i Kiladalén, strax norr om Kilaån, cirka tre kilometer väster om Nyköpings stad. Enligt FMIS är lämningen registrerade som platsen för ett borgområde (figur 1, 2 & 4).

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kapitlet 13§ i Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (dnr 220-10273-2007). Tillstånd för markingreppet har även lämnats av Statens Fastighetsverk (dnr 223-1885/07).

Projektledare samt fältarbetsansvarig var Björn Petersson som tillsammans med Lars Norberg utformat föreliggande rapport. I fältarbetet deltog även Dag Forssblad, Patrik Gustafsson, Ivonne Dutra Leivas, Mikael Nordin, Ingeborg Svensson och Kjell Taawo, samtliga verksamma vid Sörmlands museum. Vidare deltog Arild Vivås, praktikant och arkeologistuderande vid Trondheims universitet.

Till projektet har även Michael Olausson, verksam vid länsstyrelsen i Stockholms län, varit knuten. Olausson medverkade vid den inledande planeringen samt har varit behjälplig vid genomgång av äldre material på ATA inför projektet. Därutöver har Olausson fungerat som referensperson under arbetets gång.

Projektet har finansierats genom medel från Berit Walenbergs Stiftelse, Stiftelsen Konung Gustav VI Adolfs fond för svensk kultur och Sörmlands museum.

Tidigare undersökningar

År 1944 noterade Ivar Schnell att det sydväst om Stora Kungsladugården, invid *Kungsbro* på en ensam kulle, fanns vad han tolkade som resterna efter ett rektangulärt stenhus. Schnell bedömde den förmodade byggnaden som en strategisk anläggning av medeltida karaktär, och en möjlig motsvarighet till Nyköpingshus. I handlingar skriver Schnell att han önskar undersöka lämningen för att ta med resultaten i sin bok om Nikolai socken, vilket också kom att ske (SMA, brev 25/2 1944).

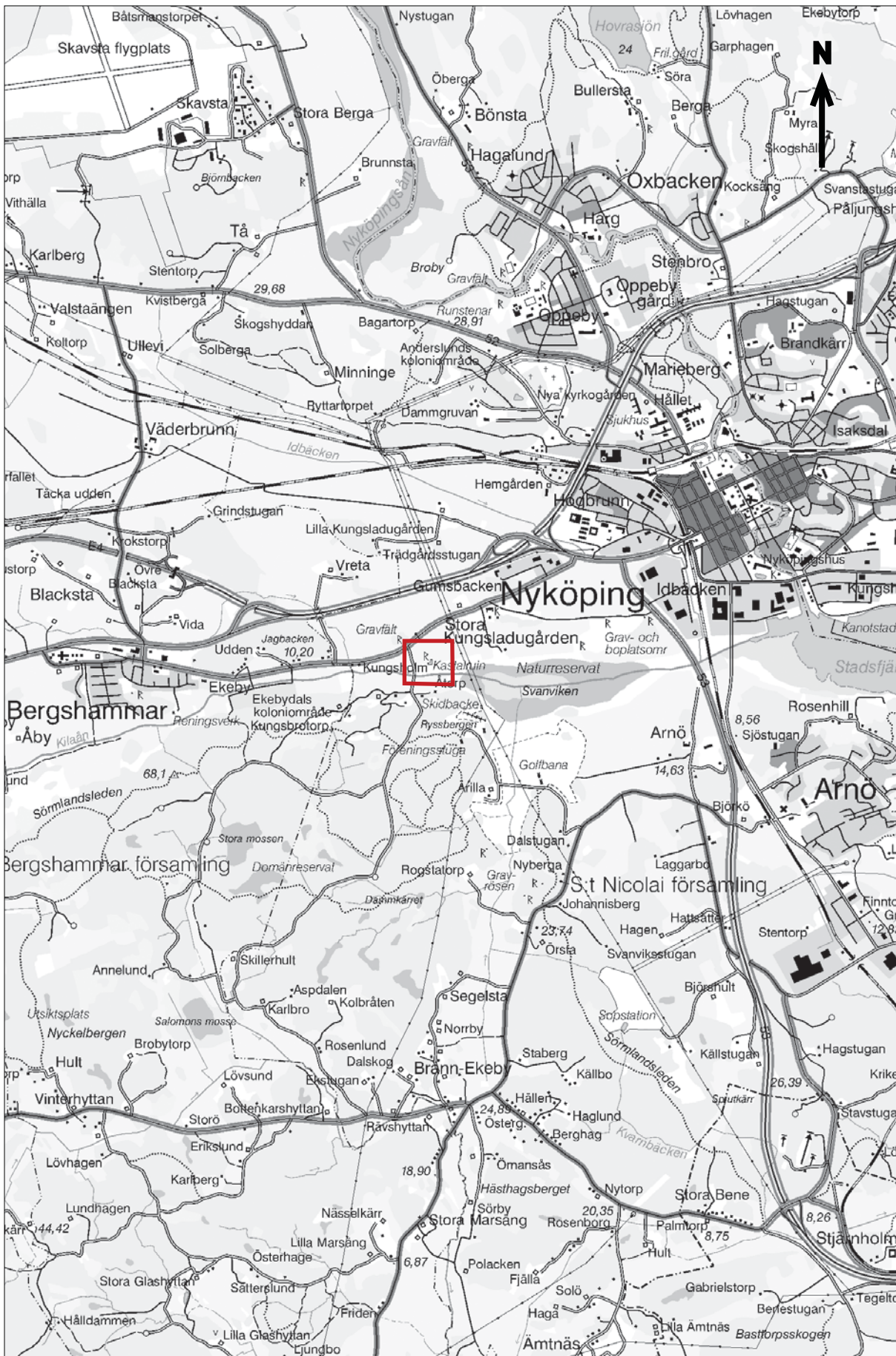
I boken, som utkom 1945, finns ett foto av lämningen, sannolikt taget från väster. Fornlämningen framstår där som en mindre hög och i förgrunden syns en plan terrasserad yta (Snell 1945, s. 21). Schnell ville se platsen som ett lås för sjövägen in till det närbelägna

Tuna, vilket han utpekade som en handelsplats. Han var även av den bestämda uppfattningen att området för Stora Kungsladugården var platsen för ett under senmedeltid-vasatid försvunnet Husabygods inom Jönåkers härad (ibid, s. 24f). Schnell menade att Nyköping så småningom kom att ersätta denna plats, då Svanviken grundades upp.

Riksantikvarieämbetet, som mottagit Schnells brev år 1944, uppdrog Erik Bohrn att samma år upprätta en kostnadsberäkning för utgrävning och konservering. Denna begäran avsåg möjligen i första hand en restaurering av byggnadslämningarna. I september samma år underströk Riksantikvarieämbetet att det var av stort intresse att arbetet skulle komma igång snarast (ATA, dnr 4823/60). Detta skedde emellertid inte förrän år 1951. Undersökningen kom att ledas av Carl-Gustaf Blomberg med frivillig arbetskraft från hemvärnet och elever från olika skolor. Det visade sig då att kullen dolde resterna efter en rund kastal. Under arbetet, som betecknades som en ”*försöksgrävning*”, frilades delar av kastalmuren utvändigt och till viss del invändigt, dock ej ända ned till dess botten. Schnell noterade att ”*stenskiptena visar en regelbundenhet och en omsorgsfullhet vid val av stenar, som torde hänföra byggnaden till 1100-talet*”. Från tiden för undersökningen finns bland annat ett par flygbilder, ett i lod och ett snedfoto (figur 5), samt en närmast skissartad sektion som visar rasmassornas utbredning tillsammans med omgivande berggrund/marktytor (ATA, dnr 2482/53, se figur 3).

I en kommentar till Schnells grävrapport betecknade Riksantikvarieämbetet resultaten som ”*synnerligen intressanta*” och att en ”*fortsatt undersökning utan tvevel [kunde] te sig önskvärd*.” (ATA, dnr 5570/51).

Inför undersökningen angav Schnell som målsättning att gräva ut samtliga rasmassor inuti tornet. Dessutom skulle den raskappa som täckte muren utvändigt schaktas bort. I slutet av april år 1953 påbörjade Ivar Schnell undersökningen som redan efter en halv veckas arbete visade sig vara mycket kostnadskrävande. Han yrkade på mer anslag. Schnell skriver att rasmassorna kördes undan utan någon närmare undersökning, annat än i sådana fall där fickor i berghällen skulle kunna innehålla kulturlager. De bortschaktade rasmassorna lades på några stora och låglänta ytor för att inte förändra terrängens utseende. Vidare skulle all jord i bottenskiktet av kastalgrunden sållas, eftersom man där förväntade sig att göra fynd. Den mindre plattan strax söder om torngrunden, vilken Schnell beskrev redan år 1951, röddes inte vid undersökningen, men ansågs som mycket intressant. Schnell skriver att ”*Där skulle möjligen en framtida undersökning kunna bringa fynd och byggnadsgrunder i dagen*”. Torngrundens bottenskift var bevarat invändigt och endast försvunnet längs ett par meter utvändigt. Mestadels var två skift om cirka 0,9 meters höjd bevarade. Från undersökningen finns ett antal fotografier (ATA, dnr 2482/53). Efter att arbetet

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H SV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

avslutats och hela muren frilagts och restaurerats, täcktes murkrönet med en vattentät armerad betongplatta. Betongen kläddes sedan med ett dubbelt lager grästorv.

Det fanns även planer på att med en ny mätmetod försöka beräkna tornets ursprungliga höjd. Metoden gick ut på att F11, den närbelägna flygflottiljen, skulle utföra fotografisk stereomätning från flyg av ruinkullen. Därefter skulle en volymbäräkning göras av de bortforslade rasmassorna. Det är oklart om mätningen alls blev genomförd (ATA, dnr 4823/60, SMA, brev 27/4 1953 & brev 4/5 1953).

I en kompletterande rapport från 1954 gjorde Schnell en kort sammanfattning av undersökningen. Han nämner att det i botten av kastalen, under grästorven, påträffades ett synnerligen mörkt jordlager innehållande en del förmultnade växtdelar och träbitar. När jorden sållades påträffades sönderdelade djurben. Benen bestämdes senare av Nils-Gustaf Geijvall, då osteolog vid Statens historiska museum, till *"måltidsavfall företrädesvis fragment av unggris. Utan värde för arbetets art"*. Längst ned på sidan står *"bortkastas"* samt en tjäns-temans signatur. I övrigt behandlar anteckningarna huvudsakligen olika tekniker för tornets restaurering. Bland annat kommenterade Schnell att mycket lite sten från rasmassorna användes till restaureringen. Merparten, tillsammans med kalkbruk och jord, forslades ut på ytor runt tornet, huvudsakligen norr om detsamma (ATA, dnr 4823/60 & SMA, brev 28/7 1955).

Ytterligare en sammanfattning av undersökningen gjorde Schnell i boken *Herremansgårdar i Södermanlands län*. Här återkom han bland annat till frågor om murningsteknik med jämna skift och därmed tornets datering till *"den tidigaste medeltiden"* (Schnell 1971, s. 101). Att man inte påträffade något tegel, ett material som man började använda först vid mitten av 1200-talet i denna del av landet, är ett gott kriterium för hans övergripande datering av kastalen.

Syfte och metod

Syfte

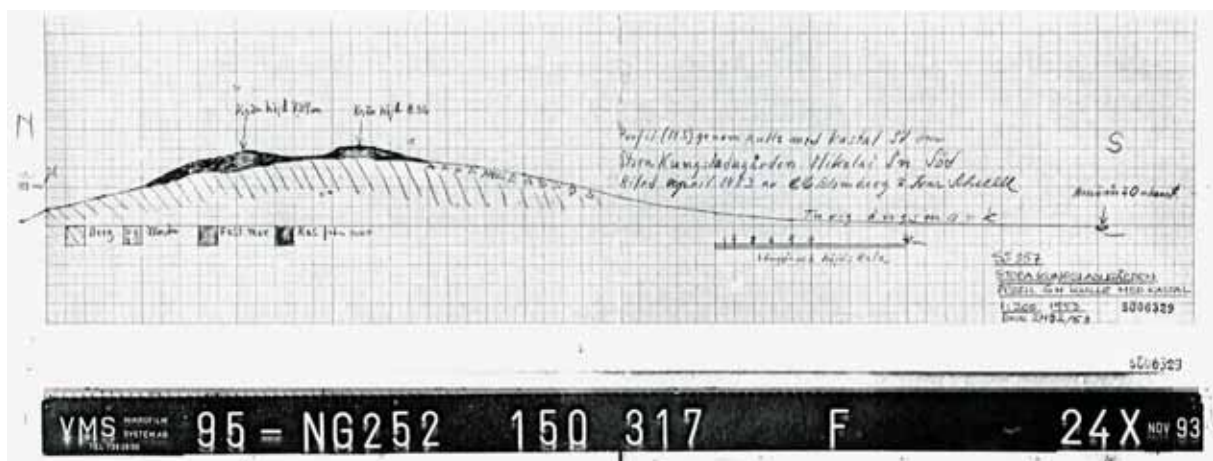
Avsikten var att genomföra begränsade undersökningar inom ett par av de synliga terrasserna, samt att funktionsbestämma dem genom att påvisa utbredningen av eventuella tidigare okända lämningar i form av huskonstruktioner, kulturlager etc. Vidare var målsättningen att besvara frågor om tidpunkten för borgens anläggande liksom dess övergivande samt att genom studier av strandlinjeförskjutning och analyser av den ursprungliga markytan, rekonstruera borgens belägenhet i den dåtida topografin.

Med utgångspunkt i syftet ställdes ett antal frågor:

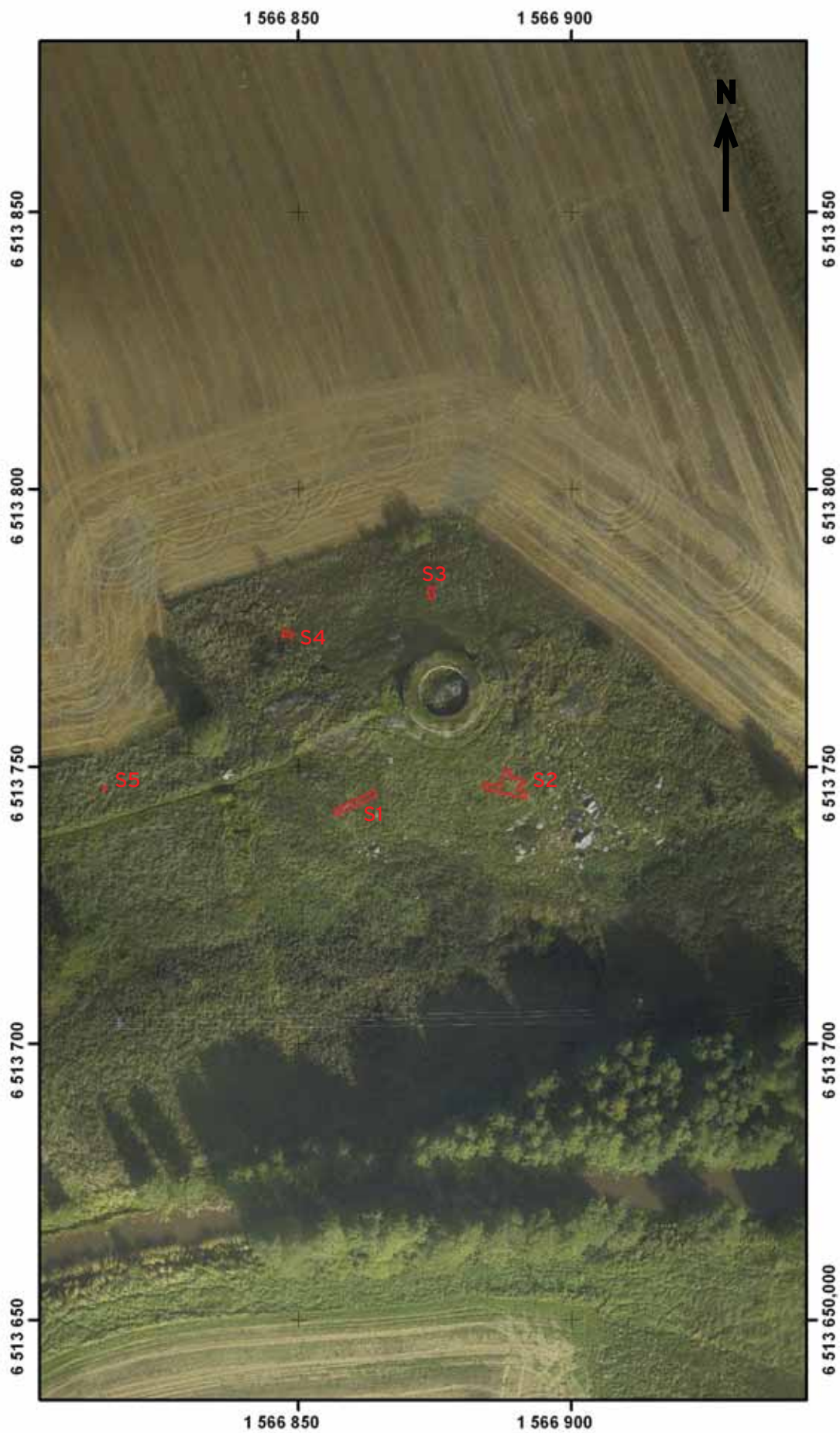
- Finns det välbevarade huslämningar inom de iakttagna terrasserna?
- Vilka typer av anläggningar och konstruktioner finns eventuellt representerade?
- Vilka tidsperioder omfattar eventuella anläggningar och konstruktioner?
- Hur såg den dåtida topografin ut i detalj?
- Med vilken noggrannhet utfördes 1950-talets undersökningar?
- Finns fynd- och benmaterial som kan vara behjälpligt vid tolkningen av borgens funktion och datering?

Metod

Både i inledningsskedet av projektet (år 2005) samt i slutskedet av den arkeologiska undersökningen (år 2007) genomfördes karteringar av fornlämningen, där noteringar angående topografi och synligt jordmaterial i markytan gjordes. Karteringarna genomfördes både digitalt med totalstation och för hand på underlagsritning. Nyköpings kommun var vid det aktuella tillfället behjälplig med utsättning av fyra polygonpunkter på berget runt kastalgrunden. Med hjälp av SWECO fotograferades och laserscannades ruinen och dess närområde från helikopter, varvid detaljerade ortofoto-

Figur 3. Nord-sydlig profil genom kastalen med omgivande topografi. Upprättad i april år 1953 av C-G Blomberg & Ivar Schnell (ATA, 2482/53).

Figur 4. Ortofoto med schaktplan över fornlämning Nyköping 45:1. Skala 1:1000. Foto: SWECO AB år 2005.

tografier erhöjls (figur 4). Med utgångspunkt i detta material har en tredimensionell digital modell av ruinområdet konstruerats. Avsikten med karteringen som helhet vara att framställa ett detaljerat underlag inför den kommande undersökningen.

Undersökningsarbetet inleddes med att röja de utvalda undersökningsytorna fria från högt växande gräs med grästrimmer. Därefter markerades de planerade schakten ut med stakkäppar. Varje schakt lades in i ett lokalt koordinatnät där den lokala topografin och den arkeologiska potentialen fick avgöra schaktets läge och orientering.

Med ledning av resultaten från den genomförda karteringen, var avsikten att öppna knappt 30 m² inom fornlämningen. Ytan fördelades på två större och tre mindre schakt (figur 4).

Schakt 1 placerades i kullens sydvästra slänt, i anslutning till en liten relativt plan terrass, cirka 10 meter från torngrunden. Schaktet, som var 1 x 8 meter stort, öppnades för hand vinkelrätt mot kullens sluttning.

Schakt 2 förlades till en plan yta cirka 10 meter sydöst om torngrunden, vilken Schnell redan år 1951 hade pekat ut som intressant. Ytan bedömdes som orörd av de tidigare undersökningarna. Schaktet lades i den plana ytans längdriktning och öppnades för hand, inledningsvis till en omfattning av 1 x 8 meter. Med ledning av påträffade konstruktioner och fyndmaterial, utvidgades schaktet därefter i omgångar mot norr till en sammanlagd yta av 16 m².

Utöver schakt 1 och 2 grävdes ytterligare tre mindre schakt på den norra och västra sidan av kullen, också de för hand (schakt 3-5). Syftet med schakten var bland annat att utreda den ursprungliga topografin, samt att identifiera och lokalisera dumpmassorna från de tidigare arkeologiska undersökningarna invid kastalgrunden.

Efter avtorvningen utfördes undersökningen genom att varje urskiljbart lager i respektive schakt och kvadratmeterruta grävdes för sig och behandlades som slutna kontexter. Jorden undersöktes i torrsäll, där samtliga påträffade föremål samt allt benmaterial insamlades för registrering. Fyndplats för ett antal av föremålen och lerkliningskoncentrationerna markerades även direkt på uppmättningsritning. Samtliga anläggningar, konstruktioner och stenpackningar etc dokumenterades för hand på ritfilm i skala 1:20.

Alla frilagda ytor från markytan ner till steril nivå, och de däremellan liggande kulturlagren och anläggningarna, nivåbestämde med avvägningsinstrument och refererar till Rikets höjdsystem (RH70). De påträffade stenkonstruktionerna i schakt 2 lämnades orörda med tanke på eventuella framtida arkeologiska undersökningar av fornlämningen.

Då alla lager i rutorna längs en schaktvägg frilagts från markytan och ner till steril nivå, rensades profilen och dokumenterades skalenligt för hand på ritfilm i skala 1:20. Därefter upprättades lagerbeskrivningar i text med information om färg och innehåll, samt tillhörande tolkningar.

Figur 5. Flygfoto mot öster över kastalgrunden med omgivning. Fotograf okänd, F11 flygflottilj år 1951. SMA, bild nr. M013041.

I syfte att undvika sammanblandning benämns de undersökta kulturlagren i plandokumentationen som skikt, medan kulturlagren i profilen benämns lager.

Efter avslutad undersökning mättes samtliga schakt in digitalt med totalstation. Vidare gjordes kompletterande mätningar av nivåer för dagens markyta vid borgkullens slänter samt på fälten runtom. Inmätningarna har bland annat använts för att placera in de handritade planerna och profilerna i rikets nät (RT90), samt för framställning av planbilder och översiktskartor. Ett representativt urval av anläggningar, ytor samt artefakter dokumenterades med digital kamera.

Avslutningsvis täcktes schaktens botten med fiberduk för att skydda de kvarlämnade stenkonstruktionerna samt för att markera gränsen mellan bortgrävda och bevarade kulturlager. Därefter återfylldes schakten med de ursprungliga jordmassorna. Överst lades grästorvorna tillbaka som ett täckande lager (figur 19).

Naturvetenskapliga analyser & konservering

De naturvetenskapliga metoder som använts är ¹⁴C-analys samt osteologisk analys. Av de ¹⁴C-prover som samlades in vid undersökningen analyserades tre stycken vid Ängströmlaboratoriet, Uppsala universitet.

Den osteologiska analysen har utförts av Ylva Bäckström vid SAU i Uppsala. Syftet med analysen var bland annat att art-, ålders- och könsbestämna det benmaterial som påträffats.

Konserveringen av metallföremålen från undersökningen har utförts av Stiftelsen Föremålsvård i Kiruna.

Figur 6. Restaurationsarbete och rekonstruktion av kastalens murverk. Personerna på bilden är okända. Foto: C-G Blomberg, år 1953. SMA, neg nr A12-174.

Publik verksamhet

I samband med den pågående undersökningen genomfördes visningar vid två helgtillfällen för allmänheten. Parallellt med fältarbetet genomfördes därtill visningar för länsstyrelsen i Södermanlands län, personal från SAU och Sörmlands museum. Därutöver visades även undersökningen under de tre veckor den pågick för ett antal ströbesökare. I anslutning till undersökningsområdet tillhandahölls informationsmaterial i form av skyltar, ritningar och fotografier. All förmedling i fält sköttes av arkeologer från Sörmlands museum. Sammanfattningsvis uppgick det totala antalet besökare till cirka 110 personer.

Resultaten från undersökningen har även redovisats på museets hemsida (www.sormlandsmuseum.se). Efter undersökningens avslutande har ett antal föredrag kring resultaten hållits.

Landskap

Topografi & kulturmiljö

I en artikel från 1932 behandlar Martin Olsson de runda kastalerna längs Sveriges kust. Den dominerande tolkningen är att kastalerna inom det dåvarande Sveriges gränser ingått i ett system av kustbefästningar, uppförda av kung Knut Eriksson i slutet av 1100-talet. Inga skriftliga belägg existerar för ett sådant system vid denna tid och ingen av platserna nämns i källmaterialet före mitten av 1200-talet. Tornen har ändå tydligt enhetliga drag (Olsson, 1932, s. 273-304). Martin Olssons dateringar av kastalerna i Sverige utgick framförallt från konst- och

Figur 7. Björn Pettersson och Lars Norberg framför kastalens murverk. I bakgrunden annalkande oväder. Foto: Kamera med självutlösare år 2007, Sörmlands museum.

byggnadshistoriska bedömningar samt jämförelser med danska exempel. Problemet med undersökningar i den här typen av miljöer, är att äldre lämningar ofta är närmast utplånade av senare tiders händelser och verksamheter, t.ex. som i fallet med tornet Tre kronor i Stockholm.

Kastaler har funnits på flera platser, främst längs Östersjöns kuster. Kända exempel utgörs, utöver Tre kronor, av tornen vid Nyköpingshus, Kalmar slott samt Borg-holms slott på Öland. Andra mer närliggande exempel är Stensö och Uttersberg vid Bråviken (jfr Nordén 1933, s. 263-279, 347-366), samt troligen också Stegeborg i Östergötland. Stensö är för övrigt en av de bäst bevarade kastalerna i Sverige. Så pass mycket är kvar att man fortfarande kan se de smala ljusgluggarna i murverket, en delvis bevarad invändig torntrappa och resterna av ett kryssvalv. Inom länet finns ytterligare en kastallik-nade ruin vid Hjälmarens nordöstra strand (Öja 67:1), invid Stora Sundby (ATA, dnr 4823/60 & Lovén 1996, s. 301f). Utöver de kastaler som nämnts här, har flera konstaterats i Danmark. De äldsta danska tornen dateras vanligen till perioden 1100-tal och möjligen tidigt 1200-tal (Olsson 1932, s. 273-304).

Nedan följer en kortfattad topografisk och kulturhistorisk beskrivning rörande Kilakastalen, Nyköpings tidigmedeltida stad och borgen Nyköpingshus. Vi menar att dessa miljöer skall ses i ett kulturhistoriskt sammanhang och att de utgör tre väsentliga komponenter i områdets utveckling under ett visst tidsskede.

Kastalen

Höjdpartiet med kastalruinen (Nyköping 45:1) ligger idag mellan 2 och 8 meter över havet och består

Figur 8. C-G Blomberg intervjuas av en journalist (iförd hatt) för ett radioreportage (13/7 -55). Notera poliskonstapeln med portföljen uppe på murkrönet. Foto: Ivar Scnell år 1955. SMA, neg nr A12-246.

till de högre partierna av berg i dagen och i slänterna av morän. Enligt strandlinjeförskjutningskurvan för Nyköpingstrakten, bör strandlinjen vid sekelskiftet år 1200 ha legat cirka tre meter över dagens havsnivå (Risberg 030726). Detta förhållande gör att Kilakastalen under den tidiga medeltiden bör ha legat på en liten ö invid den dåtida Kilaåns mynning, längst in i en havsvik av Östersjön (figur 10). Under århundradena fram till idag har strandlinjen förskjutits cirka tre kilometer mot öster, så att Kilaån idag mynnar endast några hundra meter från Nyköpingåns utlopp. De lägre partierna av dalen, på den östra sidan fram mot åmynningen vid staden, består till största delen av mark med sank gyttejlera och kärr. På den södra sidan av Kilaån ansluter det bergiga skogsområdet Kolmården. Mot väster och norr öppnar sig vidsträckt lerslätter med både postglacial lera och varvig lera. Den bördiga Kiladalen sträcker sig ytterligare drygt två mil mot väster, ända bort till Kila ödekyrka. Kulturmiljön i Kilakastalens närområde beskrivs närmare nedan (se *Skriftliga källor & äldre kartmaterial*).

Borgen

Nyköpingshus borgen vid stadens åmynning är den enda bevarade världsliga byggnaden från Nyköpings medeltid. Den är starkt kopplad till grundandet av staden och centralmaktens inflytande över både staden och regionen.

Byggnadsundersökningar på 1920-talet resulterade i en hypotes som innebar att det under 1100-talet skulle ha uppförts en kastal på platsen för Nyköpingshus (Lundberg 1929, s. 234ff, jfr. dock Lovén 1996, s. 84, not 9). År 2003 utförde Sörmlands

Figur 9. Ivar Schnell (t v.) inspekterar restaureringsarbetets fortskridande. Murverkets tre övre skift ger intryck av att vara rekonstruerade. Foto: C-G Blomberg år 1953. SMA, neg nr A12-177.

museum en mindre undersökning på den inre borggården vid Nyköpingshus. Resultaten visade att det i denna del av borgen finns en obruten lagerföljd från början av tidigmedeltid fram till högmedeltid. Det vill säga från etableringsskedet på borgklippan och in i 1300-talet. Därefter finns en lucka i lagerföljden fram till renässanslottets uppförande.

Undersökningen har kastat nytt ljus över de perioder som tidigare varit kända, men även visat på tidigare okända skeden under tidigmedeltid. Därutöver kunde frågan om kastalens datering och lokalisering inom borgen klargöras. Ett etableringsskede i form av ett kulturlager med djurben kunde konstateras närmast berget på borgklippan. Lagret daterades till slutet av 1000-talet fram till mitten av 1100-talet. Aktiviteterna och den eventuella bebyggelsen på borgklippan vid denna tid är svår att karakterisera. Med tanke på läget så är någon typ av bevakningsfunktion inte otänkbar. I detta äldsta skede kunde dock inte någon stenbyggnad konstateras. Det följande skedet representeras av en stenpackning täckt med kalkbruk och ett tunt kulturlager daterat till andra halvan av 1100-talet till början av 1200-talet.

Enligt tidigare forskning, har en kastal stått på denna plats det vill säga i det nordöstra hörnet av den inre borggården. Som tidigare nämnts fanns en obruten serie av kulturlager inom den undersökta ytan, något som utesluter möjligheten att ett numera rivet stentorn skall ha stått på platsen, det vill säga strax väster om Kärntornet. Med hänvisning till Kalmarkastalens placering, i stötfog till ringmuren, så antas även Nyköpingshus inre borggårdsmur vara dragen runt ett äldre kastaltorn. Om det stått en kastal vid Nyköpingshus, så talar det mesta för att den utgörs av de undre delarna av det i dag befintliga Kärntornet (Pettersson 2006, s. 44).

Staden

I en vik av Östersjön nära åmynningen ligger det medeltida Nyköpings stadsområde. Den äldsta bebyggelsen från 1100-talet ligger i en söderslutning mellan två åkrökar, strax nedanför det första fallet från sjösidan räknat. Slutningarna intill ån utgörs till största delen av sediment av lerskiktad silt och omges av bergiga höjdparter.

I inloppet till Nyköping, cirka sju kilometer österut, finns ett 400 meter brett sund med två holmar där namnet stäk är belagt år 1491. Där bör ha funnits en farledsspärr som har skyddat ett större område runt Nyköping, men framförallt fördröjt anfall in mot staden (Lovén 1996, s. 450).

Nyköpings äldsta stadskriterier är oklara, men det finns antydningar om myntprägling under Knut Långes regeringstid åren 1229-34. Skriftligt material finns från år 1280, då franciskanerkonventet grundades i staden.

Detta indikerar att orten redan då kan ha haft stadskaraktär (Nordeman & Douglas 1987, s. 203 & s. 206 m.a.a.).

Nyköping omnämns emellertid första gången i skrift omkring 1250 (Karlén 1973, s. 14ff m.a.a.). Vidare är ett myntpräglingunderlag av bly förprägling av Arosmynt påträffat i kvarteret Rådhuset, vilket markerar att orten har haft en administrativ funktion redan under det tidiga 1200-talet (Broberg 1979, s. 48ff).

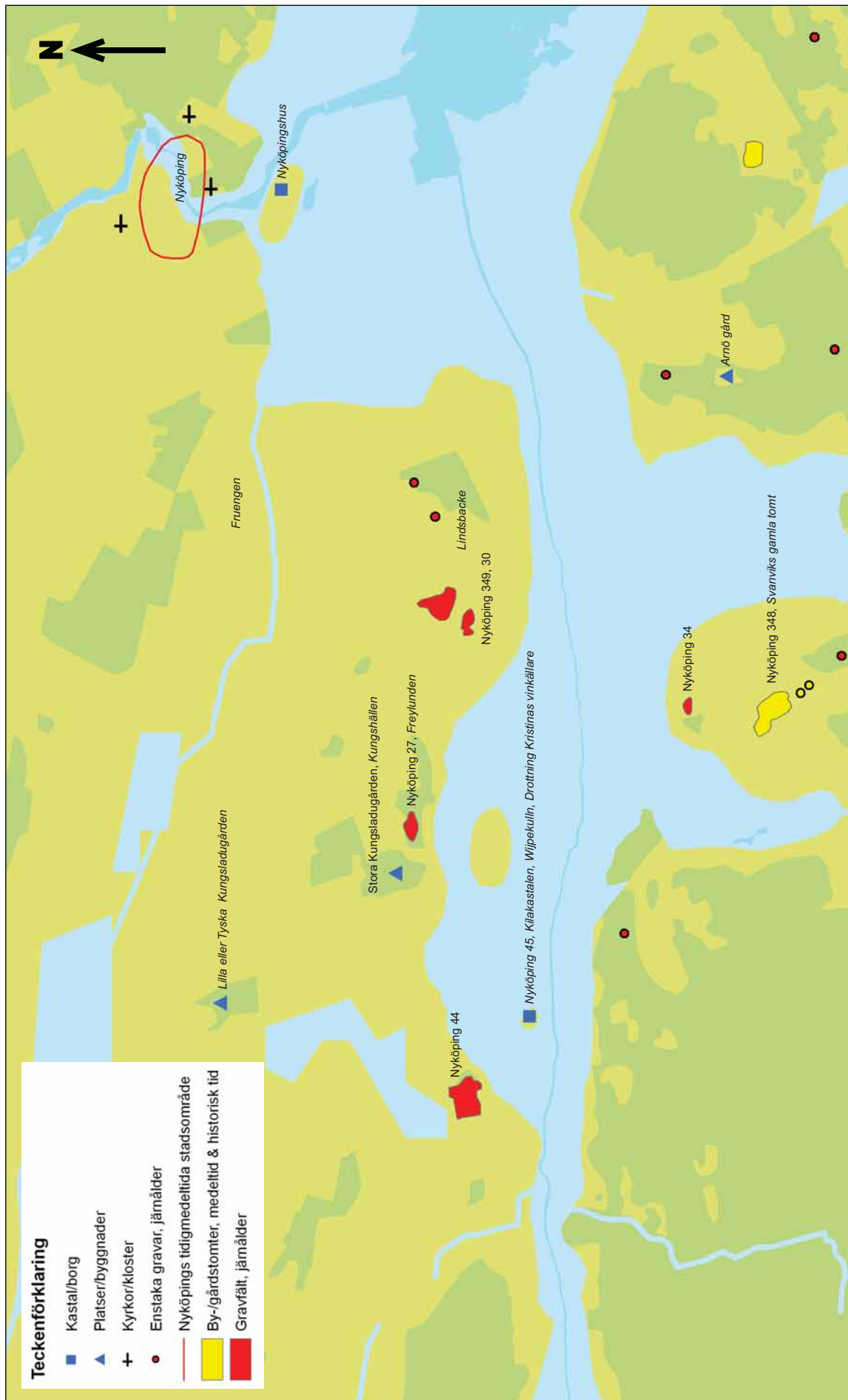
Förutom klosterkyrkan har staden två medeltida kyrkor, Sankt Nikolai och All Helgona, som båda kan föras till tidigast mitten av 1200-talet. Under 1400-talet tillkom dessutom ett helgeandshus (Andersson 1990, s. 49).

I det arkeologiska materialet har betydligt äldre datering konstaterats (Norberg & Pettersson 2008). På båda sidor om ån, i kvarteren, Åkroken, Folkungabron, Stallbacken, Borgmästaren och Flickskolan, har tidigmedeltida bebyggelse och fyndmaterial påträffats. Vid undersökningarna har upp till två meter tjocka kulturlager dokumenterats där bebyggelse lämningarna kunnat delas upp i sex till sju skikt. I de äldsta skikten har en gles bebyggelse bestående av flätverkshus med mitt-härd, samt trähus med härdar och lergolv påträffats. Det typiska fyndmaterialet här består av äldre svartgods av typen östersjökeramik (AII) samt läderspill. De högmedeltida urbana skikten består i högre grad av en tät trähusbebyggelse med knut- och skiftesverk, samt träbrolagda gränder och gator. I fyndmaterialet förekommer stora mängder hantverksavfall som läderspill, horn och ben från kammakeri samt svarvrest. I vissa fall har man iakttagit en förändrad tomtindelning, samt nya gränder och gator i övergången mellan tidig- och högmedeltid (Nordeman & Douglas 1987, s. 206f).

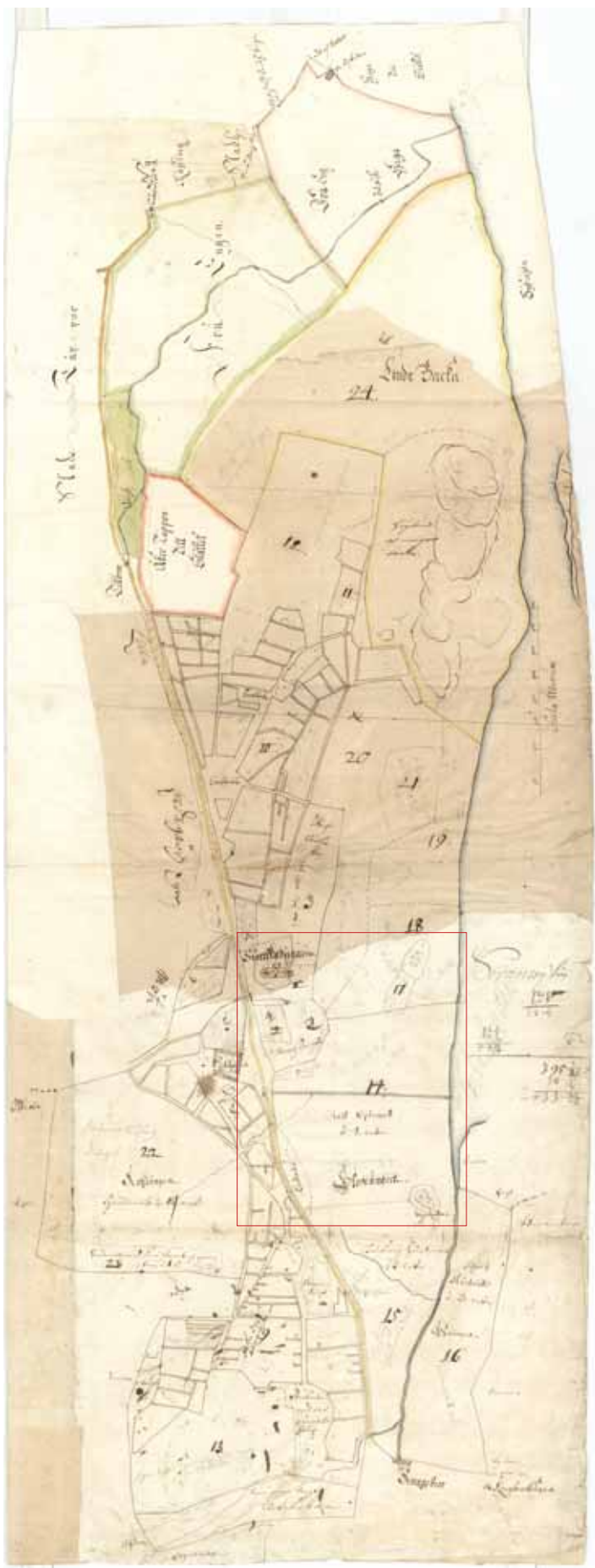
Trävirke dendrodaterat till mitten av 1100-talet finns från stadens äldsta område i kvarteret Åkroken (Nordeman 1986). Karaktären på denna tidiga ort är inte klarlagd, men allt tyder på att den varit bebodd kontinuerligt därefter.

Angående Nyköpings äldsta dateringar så finns från kvarteren Stallbacken, Borgmästaren och Folkungabron, enstaka skärvor äldre svartgods av typen östersjökeramik (AII). Keramiktypen pekar på en datering före sekelskiftet 1200. Dessutom finns ett par exemplar av typen yngre svartgods med utsvängd mynning och likheter med Kugeltopfkärl. Kärlen är tillverkade med tyska förebilder, men för hand och med lokal teknik och bör inte vara äldre än 1100-talets andra hälft. Några av kärlen från kvarteret Stallbacken bör vara importerade från Ryssland (Roslund 2001, s. 218ff).

Två äldre fynd med mycket tidiga dateringar är värda att nämna. År 1841 påträffades en myntskatt i kvarteret Kompaniet, vilken innehöll 458 mynt. De yngsta mynten var dels präglade mellan åren 1042-1066, dels

Figur 10. Kartan redovisar den tidigmedeltida strandlinjen (ljusblått, 3 möh.). Som orientering redovisas även ett urval av de fornlämningsmiljöer, byggnader och plats- eller ortsnamn som omnämns i texten. Skala 1:20 000.

Figur 11. Topografisk karta över Kungsladugårdens ägor daterad till år 1693. På kartan, som finns på Krigsarkivet, återfinns mängder av anteckningar och platsnamn. Bland annat kan namnet Wijpekull (se utsnitt med markering) utläsas vid läget för kastalen (RA/KA, akt IV B, nr 12).

994-1022 (Olof Skötkonungmynt). Vidare påträffades i kvarteret Rådhuset år 1959 resterna efter en båt som ¹⁴C-daterats till vikingatid. De två fynden kan inte direkt knytas till en presumtiv stadsbebyggelse, men är intressanta som tecken på tidiga aktiviteter på den plats som senare kom att utvecklas till stad (Nordeman & Douglas 1987, s. 207f m.a.a.).

Som en del i en arkeologisk förstudie utfördes år 2006 en serie borrhovor med skruvborr inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk. Kvarteren ligger enligt resultat från tidigare arkeologiska undersökningar helt inom det tidigmedeltida stadsområdet. Av resultaten framgår att 2-5 meter tjocka kulturlager finns i ett brett stråk längs den norra åkanten och delvis ute i det dåtida vattnet samt inom en yta i kvarteret Nyköpingsbruk nordvästra del, medan kvarterens norra delar innehåller kulturlagren med 0,5-2 meters tjocklek. Inom ett cirka 20 meter brett stråk längs ån, ungefär 10 meter från dagens åkant, finns rester efter träkonstruktioner. Denna del av det undersökta området bedöms täcka en stor del av Nyköpings medeltida hamnområde. Här kan rester efter bryggor, bodar samt skeppsvrak från 1100-talet och framåt dölja sig (Pettersson 2007, s 6f, Gustafsson & Pettersson 2009).

Resultat

Skriftliga källor & äldre kartmaterial

Eftersom Kilakastalen övergavs under ett relativt tidigt skede av medeltiden, och inte kom att utvecklas på samma vis som flera andra liknande tidigt befästa platser, är det inte särskilt förvånande att skriftliga omnämnanden om själva fästet saknas (jfr. Rahmqvist 1996, s. 42). Ivar Schnell omnämmer i ett brev daterat 4/5 1953 att platsen var känd som *Drottning Kristinas vinkällare* (SMA). Uppgiften antyder att platsen var känd redan innan Schnell ”upptäckte” den, men att lämningarnas funktion och betydelse varit oklara.

Genom det äldre kartmaterialet kan man konstatera att den då ruinerade anläggningen under 1600-talets andra halva låg på mark tillhörande Stora Kungsladugården. Det är troligt att själva kastalen vid den tidpunkten var helt bortglömd. Antagandet grundar sig på att det vid en genomgång av det äldre kartmaterialet över området påträffades en topografisk karta över Kungsladugårdens ägor daterad till 1693 (RA/KA, akt IV B, nr 12). På kartan finns noterat att själva platsen för tornet vid den tiden benämndes *Wipekullen*, på daglig svenska Vipekullen (figur 11).

Det finns ett drygt hundratal namn med förleden *Vip-* i Lantmäteriverkets databas. Ett tjugotal har förledsformen *Vipe-* som i Vipekullen. Enligt Staffan Nyström kan namnet förklaras med att det handlar om beteckningen för fågelv vipa. Ett par jämförande exempel

kan hämtas från Skåne där kvarteret Vipemöllan i Lund går tillbaka på ett gammalt kvarnamn skrivet *Wijpemöllan* år 1763. I närheten finns Vipelyckan, vilket omnämns år 1673, och då i form av *Den store Wibelöcken*, det vill säga med dansk stavning och uttal (Nyström epost 051116). Vipan tillhör tillsammans med pipare en artrik familj inom ordningen vadarfåglar. Flera är allmänt förekommande och trivs i våt- och sankmarker samt invid strandängar. Den idag utdikade, men frekvent översvämmade Svanviken som omgav den aktuella kullen, utgjorde troligen en utmärkt biotop för vipor och gav följaktligen platsen dess namn. Det är dock mindre sannolikt, om än inte helt uteslutet, att det varit namnet på själva tornet, varför vi med ett visst mått av rimlighet kan konstatera att platsens förutvarande funktion glömts bort vid tiden för kartans upprättande. På geografiska avfattningar från åren 1677 och 1731 är platsen endast utritad som ett impediment i de omgivande betesmarkerna (LMS akt nr C13:22b & akt C64-35:1).

Vad gäller Stora Kungsladugården så är det mer eller mindre vedertaget att det även under medeltiden funnits en ladugård under Nyköpingshus på platsen. Någon sådan finns dock inte omnämnd i det skriftliga källmaterialet förrän vid 1500-talets mitt (Rahmqvist & Höglin 2004, s. 7f m.a.a.). Något förvånande saknas också ett omnämnande av gården i *Raven van Barnekows räkenskaper för Nyköpings fögderi åren 1365-67* (1994).

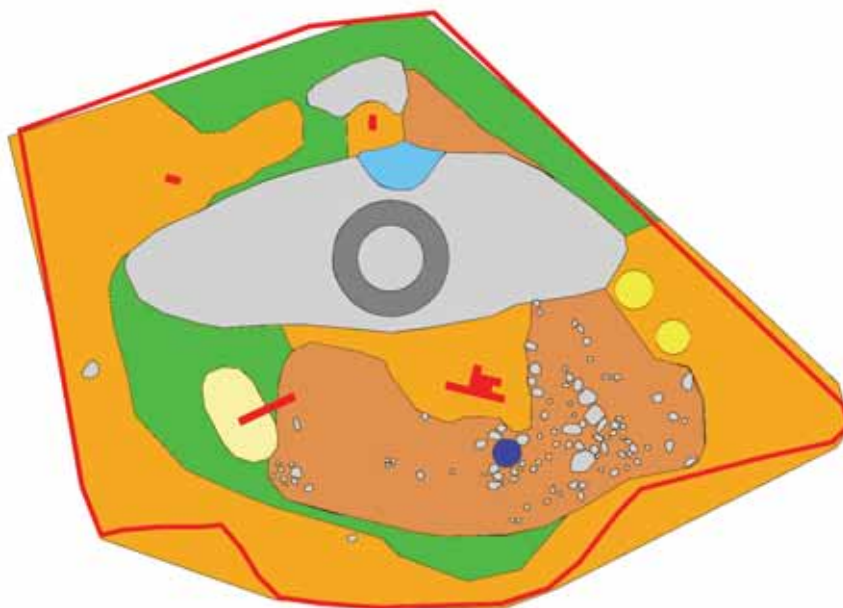
Närvaron av ett skadat gravfält bestående av storhögar och stensättningar i nära anslutning till den nuvarande kungsladugården, röjer dock att platsen hyst en betydande bebyggelse även under järnåldern (Nyköping 27). Namnet på enheten har fallit i glömska, men ett sådant vore naturligtvis av stort intresse för att vidare spåra ett eventuellt omnämnande av den medeltida gårdsenheten. I närheten finns ytterligare ett gravfält av yngre järnålderskaraktär, vilket uppgår till cirka 85 gravanläggningar i form av högar och stensättningar (Nyköping 44). I sammanhanget bör ytterligare namn på områdena kring Stora Kungsladugården noteras. Indebetou omnämmer i *Nyköpings minnen* att platsen där huvudbyggnaden i dag är uppförd tidigare även kallades *Kungshällen*, medan de intilliggande storhögarna då betecknades som *Freylund* (Indebetou 1874, s. 2). Ängsmarkerna öster om detta område, nord om Lindsbacke, är markerat som *Fruengen* på den topografiska kartan från år 1693 (RA/KA akt IV B, nr 12), något som faktiskt styrker riktigheten i Indebetous påpekanden. Namnen tas även upp i Johannes Sundlers disputation *Nyköping 1735-1739* (1967, s. 122). Även själva Lindsbacke har rymt en yngre järnåldersbebyggelse, kanske med förgreningar ned i den äldre järnåldern. Här finns ett grav- och boplatsoområde med bland annat fem husgrundsterrasser, stensträngssystem samt ett par gravfält där högar, stensättningar, en treudd och en domarring ingår

(Nyköping 349 & 30). Ytterligare ett par bebyggelseenheter i närområdet med rötter i medeltiden bör omnämnas. Söder om Svanviken ligger Arnö gård och Svanviks gamla tomt (Nyköping 348). Intill Svanvik finns även ett mindre gravfält om ett knappt tiotal stensättningar och en hög (Nyköping 34). Namnen är omnämnda redan år 1286, och då i form av att en Magnus Johansson avyttrar "[...] 1/3 av ängen brytiæ arnedhe, 1/3 av ängen brytiæ swanæwikh [...]" till en Kettilfast från Nyköping (RA, Brev nr 1347, DS nr 919). Marken var inräknad i ett köp där även en gård i det närliggande *bierxhamarh* (Bergshammar) ingick med alla tillägor tillsammans med mark inom flera andra fastigheter bland annat de närbelägna *blaxstum* (Blacksta) och *ørstigh* (Örstig), samt med tvekan även *ingimundæ næs*. Huruvida *ingimundæ næs* låg i närheten är osäkert. Indebetou omnämner utan närmare förklaring att Ingemundsnäs skulle vara synonymt med Gårdsnäs (Indebetou 1877, s. 383). Den numera försvunna gården var precis som Örstig belägen i anslutning till Arnöhalvön, båda omkring fem kilometer från Arnö gård. *Gardhungsnæs* (Gårdungsnäs/Gårdsnäs) omnämns bland annat år 1335 (RA, Brev nr 4117, DS nr 3110). Ett år senare, år 1287 överlät en Cecilia Elofsdotter till samme Kettilvast i Nyköping sin gård i *biershamar* (Bergshammar) (RA, Brev nr 1389, DS nr 951).

Lovén antar med ledning av kullens geografiska belägenhet i förhållande till de berörda fastigheterna att den kan ha ägts av antingen Magnus Johansson eller Cecilia Elofsdotter, båda högrälse och med påtagliga

band till kungamakten. Han framkastar även förslaget att kastalen kan ha varit uppkallad efter själva Svanviken (Lovén 1996, s. 439). Det är dock svårt att ignorera fästningens läge norr om Svanviken, nära Stora Kungsladugården, samt de ägoförhållanden som rådde vid tiden för avfattningarnas upprättande.

Ivar Schnell lade 1945 fram en hypotes om att Stora Kungsladugården möjligen utgjort ett sedermera försvunnet Husabygods inom Jönåkers härad (Schnell 1945, s. 24ff). Enheten skall därmed ha ingått i det gamla kronogodset (jfr. Rahmqvist 1986, s. 254-271). Adolf Schück menar dock att de ovan omnämnda donationerna kan ha ingått i arvet efter Katarina Sunesdotter (Schück 1942, s. 124). Ovan nämnda Cecilia Elofsdotter var brorsdotter till Birger Jarl, medan Magnus Johansson var son till Johan Ängel. Enligt Schück tillhörde den sistnämnde samma generation som Birger Jarl och var troligen nära lierad med denne, möjligen i egenskap av slottsfogde till borgen Tre kronor i Stockholm. Oaktat detta var Johan Ängel en av det dåvarande Sveriges mest betydande stormän (ibid. 1942, s. 115ff). Även Rahmqvist menar att Stora Kungsladugården kan ha ingått i drottning Katarinas donation år 1250 och därmed varit privatägd (Rahmqvist & Höglin 2004, s. 9). Dessa sammanhang är intressanta vad gäller kastalen vid Kilaåns mynning, inte minst genom anknytningen mellan de aktuella donationerna och förgreningarna bakåt i tid till de mäktiga götaländska ätterna (jfr. Schück 1926, s. 201), samt framåt i tid och Birger Jarls association till såväl Nyköping som Nyköpingshus (Karlén 1973, s. 17 m.a.a.).

Figur 12. Redovisning av jordarter och topografi med utgångspunkt i den utförda karteringen. Gul=högar av finkornig jord, Mörkblå=grop, Ljusblå=skärvig sten & kalkbruk, Ljusedgul=lera/silt, Brun=slutning (sten- & blockrik), Grön=slänter; jord, Orange=plan mark (i norr till stora delar utfyllnadsmassor från 50-talet), Grå=Berg i dagen samt block, Mörkgrå=kastalruin, Röd=undersökta schakt samt begränsning för Nyköping 45:1. Skala 1:1000.

Kartering

I den reviderade fornminnesinventeringen utförd år 1984 omnämns att det förutom kastalgrunden finns ytterligare lämningar i närområdet. Runt ruinen finns även tre terrasseringsringar, rester efter en husgrund, två förhöjningar samt en urschaktning registrerade. Vid en jämförelse mellan fornminnesinventeringen och karteringen från år 2007, kunde de flesta anläggningar identifieras, medan någon enstaka anläggning tillkom. Däremot gavs några av dem en annan tolkning.

Vid den nu aktuella karteringen konstaterades ytor med berg i dagen, plana ytor, terrasskanter, samt ett flertal i markytan synliga större stenar och stenblock, en grop och två mindre högar.

Kastalgrunden omges på alla sidor av berg i dagen som på både den västra och östra sidan sträcker sig långt ner på kullens sidor till en nivå om ungefär 3 meter över havet. Kastalgrundens storlek mättes till en omfattning av 15,3 meter i diameter med 3,2 meter tjocka murar. De plana ytorna runt kastalgrunden var lokaliserade till de lägre partierna vid kullens nordvästra, södra och sydöstra sidor, samt till toppen strax söder om kastalgrunden (figur 12).

I den västra slänten syntes en mindre terrassering vid en nivå om cirka 5 meter över havet. Terrasseringen består enligt FMIS av material nedschaktat från den högre liggande sluttningen. I kullens södra slänt var marken stenbunden, även innefattande en del större stenblock. Stenarna och blocken samlade sig till fem stycken mer eller mindre tydliga rader, vilka löpte parallellt med höjdkurvorna. Tre av dessa finns beskrivna i fornminnesinventeringen.

Längst ner vid kullens fot, på den östra sidan, finns två flacka förhöjningar belägna omkring 3 meter över havet. Enligt FMIS kan de utgöra möjliga spiströsen utan synlig husgrunder. Efter provstick med jordsonden visade de sig innehålla homogen finkornig jord. Som ovan nämnts (se *Tidigare undersökningar*), så kördes alla rasmassor undan utan någon närmare undersökning i samband med 1950-talets undersökningar. Utom i sådana fall där fickor i berghällen innehöll kulturlager. De bortschaktade rasmassorna lades på några stora och låglänta ytor. Vidare sållades bottenskiktet av de mörka kulturlagren i kastalgrunden, eftersom man där förväntade sig att göra fynd. Mot denna bakgrund skulle de två förhöjningarna kunna utgöra högar av sållad jord som tillkom vid 1950-talets undersökningar.

Arkeologisk undersökning

Sammantaget öppnades 28,25 m² schakt, varav 24 m² undersöktes ner till steril nivå. Ytan fördelades på två större och tre mindre schakt (figur 4).

Schakt 1

Schaktet, som var 8 m² stort, lokaliserades till ett område sydväst om kastalgrunden där en möjlig husterass tidigare noterats. Terrassen visade sig vid undersökningen bestå av två lager näst intill ren lerig silt eller postglacial finlera. Under det upp till 0,8 meter tjocka ler-/siltlagret påträffades skelettdelar från minst en ko. Det kunde konstateras att bland annat ryggraden låg i läge. Koskelettet utgör förmodligen resterna av ett övertäckt djur från nyare eller modern tid. Förklaringen kan vara att man velat göra sig av med ett självdött djur på ett enkelt vis. Att benen skulle vara medeltida är uteslutet då leran/silten som täcker benen inte förekommer

Figur 13. Vy mot söder över borgkullen med omgivning. I bakgrunden ett monument över vår egen tid, jordtippen vid Ryssbergen. Foto: Björn Pettersson år 2007, Sörmlands museum.

naturligt uppe på kullen utan härrör från en annan plats. Förslagsvis från de lägre, flacka omgivningarna där sådant material dominerar. Områdena där ligger mellan 2-3 meter över havet eller lägre, vilket är en alltför låg nivå för att ha varit tillgängligt under medeltiden. Benen lämnades i orört läge. Det tidigare förslaget att det skulle röra sig om en husterrass, kan således avfärdas då själva terrassen bestod av silt/lera som påförts under nyare eller modern tid. Inte heller kunde spår efter någon byggnad konstateras i området.

Under lerlagret framkom dock ett cirka 0,2 meter tjockt lager av gråbrun grusig kulturjord med spridda stenar och block mot botten. I kulturlagret påträffades delar av en armborstfibula (F1), en synål av brons (F3), en järnten (F44), spikar (F26-28), en bit eldslagningsflinta (F32), stenflis (F106-108) samt djurben.

Fyndmaterialet från schakt 1 ger ingen entydig typologisk datering, men är överlag av medeltida karaktär (se nedan, *Fyndmaterial*). Kulturlagret som påträffades mot schaktets botten tolkas som ett utkastlager från den medeltida bebyggelse som funnits på klippans krön.

Schakt 2

Inom den plana ytan strax sydöst om kastalgrunden där schakt 2 placerades, undersöktes sammanlagt 16 m². Direkt under grästorven framkom orörd kulturjord över hela schaktets yta fördelat på två skikt. Kulturlagret var uttorkat och hade en inblandning av sand och grus utan spår av organiskt material som exempelvis trärester. Totalt uppgick lagrets tjocklek till 0,2 meter. Under kulturlagret fanns steril morän med sten och grus. I den norra delen av schaktet frilades hörnet av en hus-

grund bestående av tätt liggande stenar i 1-2 skikt. De frilagda delarna av husgrunden bestod av 0,3-0,4 meter stora stenar samt resterna efter en hörnhärd i form av en stensamling direkt innanför husets gavel, bestående av 0,1-0,3 meter stora stenar (figur 14, & bilaga 1).

Längs med och utanför syllstensraden fanns koncentrationer av lerklining (F20, 45, 47, 49-60, 62-94, 96-97, 99, 104). Anläggningen tolkades som den sydvästra delen av grunden till ett hörnhärdshus. Med ledning av att huset stått på stensyll och att endast begränsade mängder lerklining påträffades, har huset troligen varit timrat. Endast den sydvästra delen av husgrunden frilades, men med ledning av de topografiska förutsättningarna så bedömdes husgrundens storlek vara högst cirka 5 x 7 meter.

Den frilagda delen av husgrunden med härden, lämnades i orubbat läge, vilket gör att delar av kulturlagren kan finnas kvar under syllstensraden och härden. Avsikten med att lämna de frilagda delarna orörda var att lämningarna ska kunna studeras i sin helhet vid en eventuell framtida arkeologisk undersökning av platsen.

Fyndmaterialet består, förutom lerklining, av svartgods (F12, 23, 48, 105), äldre rödgods (F13-15, 22, 30), två glaspärlor (F16-17), en bronsring (F2), järnkrokar (F4, 34-35), nitar (F8-9), hästkosöm (F6, 7, 21, 36), spikar (F10-11, 24, 29), fragment av brynen (F19, 40) och flinta (F18, 32-33, 109). Fyndmaterialet, det kulturhistoriska sammanhanget och det topografiska läget ger en preliminär datering av byggnadslämningen till tidsavsnittet 1100-1300-tal. Den bör därmed ses som samtida och sammanhörande med kastalgrunden.

Figur 14. Den framrensade husgrunden till vänster i schakt 2. Notera siktlinjen till Nyköpingshus markerat med röd cirkel. Kommunikation med den numera försvunna kastalen vid Nyköpingshus bör ha varit möjlig då tornen var samtida. Fotografiet är taget mot öster. Foto: Lars Norberg år 2007, Sörmlands museum.

Schakt 3 & 4

Schakten placerades inom de plana ytorna på den norra sidan om kastalgrunden. De torvades av till en yta om 2 m² vardera och lämnades därefter orörda. Avsikten med att öppna schakt på platsen vara att utreda om det fanns intakta kulturlager alternativt påförd jord i området. Med ledning av arkivmaterialet från femtiotalets undersökningar framgår det att den största delen av schaktmassorna lades på den norra sidan av kastalen, men det är något oklart exakt var de placerats. Detta har betydelse för tolkningen av den ursprungliga topografin samt för bedömningen av möjliga platser för ytterligare konstruktioner inom fornlämningsområdet.

I schakt 3 frilades en yta av till synes orörd kulturjord. Till form och konsistens liknade massorna de som undersöktes i schakt 1 och 2. Vid provstick med jordsonden kunde ett 0,45 meter tjockt lager konstateras ovanpå den sterila moränen. Ett fragment lerklining tillvaratogs (F95). Ytan bedömdes innehålla orörda kulturlager, men på grund av att den plana delen var relativt begränsad är det osäkert om några byggnadslämningar döljer sig på den lilla terrassen belägen på en nivå om 5 meter över havet.

Schakt 4 placerades nere vid kullens fot, nordväst om kastalgrunden, på en nivå strax ovanför tre meterskurvan. Under torven framkom omrörda jordmassor med sten, grus och bitar av kalkbruk. Vid provstick stötte jordsonden på ett tätt lager av sten och kalkbruk 0,2-0,3 meter under markytan. Steril nivå kunde inte nås. Resultatet påverkar tolkningen av dagens marktopografi i relation till ursprunglig markyta. Troligtvis består stora delar av borgkullens nedre nordvästra del

av schaktmassor från femtiotalets arkeologiska undersökningar. Inga föremål påträffades inom den frilagda ytan.

Schakt 5

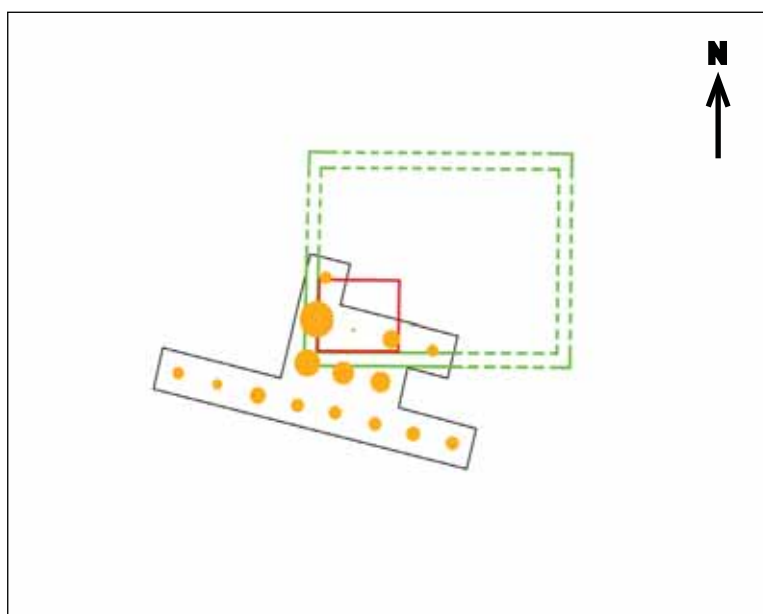
Nedanför kullens fot, knappt 60 meter väster om kastalgrunden, öppnades en 0,25 m² meter stor provruta. Marken på platsen var plan och låg på en nivå om drygt 2 meter över havet. Avsikten med provrutan var att utreda om det fanns några spår efter kulturlager utanför fornlämningen samt att bestämma nivån för steril markyta. Under den tunna grästorven fanns ett 0,3 meter tjockt lager av omrörd homogen blågrå silt. Ytan har förmodligen tidigare varit plöjd, vilket förklarar det omrörda jordskiktet.

Osteologisk analys

Det tillvaratagna benmaterialet består av sammanlagt cirka 135 gram ben om 332 benfragment, varav den övervägande delen påträffades inom schakt 2. Endast 10 benfragment framkom i schakt 1, samt 1 fragment i schakt 3 (bilaga 5).

På grund av att benen i hög grad var fragmenterade, kunde endast en liten del av materialet bestämmas till art och benslag. De identifierade arterna utgjordes främst av tamdjur, såsom ko, gris och får/get samt ett fåtal fragment av fågel, fisk och liten gnagare.

Vid en stratigrafisk och rumslig analys samlade sig de största benmängderna i de undre lagren och strax utanför den sydvästra delen av husgrunden samt i anslutning till hörnhärden. De bäst bevarade benen påträffades i och närmast huset, medan de ben som låg i härden,

Figur 15. Spridningsbild över lerkliningens relativa fördelning (vikt i g/ruta) inom schakt 2. Lerkling=gul, Huskonstruktion=grön, Hörnhärd=röd. Figuren är ej skalenlig.

visade sig vara de mest fragmenterade. De sistnämnda ska ses som uteslutande matavfall. Möjligen har man i området strax sydväst om huset slängt sitt slaktavfall.

Vidare identifierades två obrända människotänder, den första och andra kindtanden i vänster överkäke. Tänderna var obrända och knappt nötta, men hade utvecklade tandrötter, vilket visar att det inte rör sig om tappade mjölkotänder. En tolkning är att tänderna dragits eller slagits ut, alternativt lossnat på grund av inflammation i käken. Ytterligare en tolkning är att tänderna härrör från en gravläggning som föregått de medeltida byggnadslämningarna. Utifrån tändernas nötning och rötternas utseende bedömdes de tillhöra en individ i åldern 9-17 år (bilaga 5).

Fyndmaterial

Vid undersökningen tillvaratogs ett fyndmaterial vilket efter registrering kom att uppgå till 109 fyndposter. Fyndmaterialet utgjordes av materialgrupperna brons, bly, järn, glas, keramik, bränd lera, skiffer och flinta. 19 föremål valdes ut för konservering, vilket omfattade samtliga metallföremål utom vissa spikar och järntenar (bilaga 4).

Några av föremålen är typiska för vissa tidsperioder och funktioner och kan därmed vara daterande, samt visa på speciella aktiviteter inom kastalområdet. Därför kommer ett urval av dem att kommenteras närmare

Figur 16. Blyförsedd järnkrok med okänd funktion (F4). Föremålet påträffades strax utanför husgrunden. Foto: Lars Norberg år 2007, Sörmlands museum.

här. Förutom de nedan beskrivna föremålen tillvaratogs även, 2 nitar med nitbricka (F8-9), 8 spikar (F8-9, 24-29), stenflis (F106-108), 4 eldslagningsflintor (F18, 32-33, 109), 2 brynefragment av skiffer (F19, 40), 1 synål av brons (F3), 1 kniv (F5), samt 2 järnkrokar för fastsättning i till exempel en vägg (F34-34).

Lerklining

Totalt insamlades 4,6 kg lerklining vid undersökningen (F20, 45, 47, 49-104). Därav påträffades drygt 4,5 kg invid husgrunden i schakt 2. De insamlade lerkliningsbitarna varierade mellan 0,5-4 centimeter i storlek och var till konsistensen mjuka och kritiga. Flera hade minst en slät struken sida, medan inga tydliga pinn- eller käppavtryck kunde konstateras. Då lerkliningens spridning över schaktet jämförs med den frilagda husgrundens och hörnhårdens utsträckning, framträder en tydlig struktur. Med ledning av lerkliningens vikt-fördelning per ruta, framgår det att den relativt största mängden samlar sig till hörnhårdens sydvästra hörn (figur 15). Det ligger då nära till hands att lerkliningens ursprungligen har ingått i en konstruktion som hört till husets eldstad. Då inga pinnavavtryck har kunnat spåras i lerkliningsmaterialet, är en rimlig tolkning att det rör sig om rester efter ett uppbyggt skydd av lera och eventuellt även sten mot insidan av husets timmerväggar. Liknade konstruktioner har påträffats i tidigmedeltida stadsbebyggelse i Oslo, Trondheim och Sigtuna (Sørheim 1989, s. 99-116, Christophersen 1994, s. 184ff & Pettersson 1990, s. 40f).

Hästsosöm

Sammanlagt påträffades 4 stycken hästsosömmar (F6, 7, 21, 36), varav ett par brukats. Frågan om varför man hållit hästar på den lilla borgön är naturligtvis svårt att svara på. Troligen har det funnits en landförbindelse, alternativt ett vad, mot nordväst där avståndet till fast land var drygt 200 meter. En möjlighet är att man transporterat hästar med båt, lagt till vid borgklippan och tagit sig i land till häst den vägen.

Pärlor

Två glaspärlor låg i det understa skiktet, strax söder om och sydväst om husgrunden. Den ena pärlan är en tunnformad så kallad glasflusspärla, orange till färgen med matt yta och 7x10 mm stor (F17). Pärltypen förekommer i senvikingatida och tidigmedeltida sammanhang, både i gravar och i stadslager. Den andra pärlan har cylindrisk form och är något mindre (F16), 5 x 9 mm stor, med gröna och vita längsgående streck i ytan (figur 17).

Örring/Örhänge

I husgrunden, i den östligaste delen av schaktet, påträffades en tunn ring tillverkad av brons med ett fyrsidigt tvärsnitt om cirka 2 mm (F2). Formen är en rundad öppen ring med måtten 20 x 24 mm, där den ena änden är omböjd utåt (figur 17). Viss likhet finns med så kallade tinningingar som traditionellt anses tillhöra den

slaviska kultursfären. Tinningringar har burits som smycken av kvinnorna i de flesta slaviska stammar och visat på såväl social som geografisk tillhörighet (Roslund 1990, s. 58).

Tinningringar har tidigare påträffats på flera platser i Sverige. Bland annat i staden Sigtunas tidigmedeltida kulturlager (Roslund 1990, s. 58), i gravar i Leksands kyrka (Serning 1963, s. 213-218) samt i borgen Eketorps tidigmedeltida lager (Borg 1998, s. 277). Skillnader finns dock i utformningen mellan de ringar som vanligen benämns "tinningringar" och ringen som påträffades vid Kilakastalen. De slaviska tinningringarna har ett runt tvärsnitt med den ena änden är S-format omböjd. Ringen från Kilakastalen hade fyr-sidigt tvärsnitt, där den ena änden var omböjd åt endast ett håll. Ringen från den aktuella undersökningen tolkas därför som en örring och kan försiktigtvis möjligen även ses som en tinningring.

Keramik

Keramik utgör en relativt liten del av fynden från undersökningen, där sju skärvor utgörs av typen äldre svartgods (A), fem skärvor äldre rödgods (BII:1), samt två skärvor protostengods (CI).

Det äldre svartgodset (A) utgörs av skärvor från både kärl (F12, 48), och skärvor från förmodade lock till kärl (F23, 105). Godset är av tidigmedeltida typ, samt reduktionsbränt och grågulbrunt till färgen.

Det äldre rödgodset (BII:1) består av fem skärvor från kannor eller krus (figur 17). Godsets utseende är varierande. En skärva är tegelröd med stänk av glasyr på insidan och täckande vit engobe med gropig ljusgrön till rödbrun glasyr på utsidan (F14). Detta talar för "torr-glasyr" som lagts på i form av pulver när kannan varit halvtorr. Två skärvor har tegelröd oglaserad insida och en utsida med täckande vit engobe samt täckande jämn glasyr med ljus olivgrön färg (F13, 15). Två skärvor är helt oglaserade och tillverkade i ett tegelrött sandigt gods (F22).

Utan att bestämma proveniens är dateringen av det äldre rödgodset svår att göra mer exakt, eftersom produktionstiden är så varierande för de olika godstyperna. I Sigtunamaterialet är det äldre rödgodsets närvaro tydlig från och med slutet av 1100-talet. Andra fyndplatser i norra Europa antyder att produktionen i vissa fall pågick fram till mitten av 1300-talet (Roslund 1995, s. 5ff & 12ff).

Endast en skärva av godstypen protostengods (CI) påträffades vid undersökningen (F30). Skärvan är endast 3 mm tjock och har en mörkt rödbrun skrovlig sandig yta. Vid jämförelser med undersökningar där CI-gods påträffats, produceras denna godstyp från sent 1100-tal fram till mitten av 1300-talet. De tidigaste exemplaren är producerade i Lübeck och har påträffats

i kontexter daterade till tiden kort före år 1184. Ytterligare en hållpunkt är det rödengoberade protostengodset som finns under 1200-talets andra fjärdedel. Som en mer närliggande referens till Kilakastalen och staden Nyköping, kan de två Östersjöstäderna Söderköping och Visby nämnas. Där finns godstypen från mitten av 1200-talet och fram till mitten av 1300-talet (Roslund 1995, s. 15f).

Fynden av de nämnda keramikskärvorna från Kilakastalen, visar att det på platsen finns både inhemskt producerade förvarings- och kokkärl, samt importerad bordskeramik, typologiskt daterad till tidig- och högmedeltid.

Äldre fyndmaterial

Vid undersökning av schakt 1 påträffades en så kallad armborstfibula daterad till äldre järnålder (F1), folkvandringstid period IV:2, det vill säga perioden 475-550 e.Kr (Nerman 1935, s. 68ff & Taf. 37 & 38).

Föremålet avviker från det annars entydigt medeltida sammanhanget och påträffades dessutom på en nivå om 4,4 meter över havet. Fornlämningens högsta punkt ligger omkring 8 meter över havet, vilket medför att kullen vid denna tidpunkt endast utgjordes av en liten ö omkring 40 x 50 meter stor, där den högsta punkten höjde sig inte mer än drygt 2 meter över vattenytan. Avståndet till närmaste fasta mark norrut, var vid 500-talet e. Kr. drygt 250 meter.

Figur 17. Delar av fyndmaterialet från husgrunden vid Kilakastalen. Äldre rödgods (F13, 14, 15), ett örhänge eller en eventuell tinningring (F2) samt ett par glaspärlor. (F17, 16) Foto: Anki Lütz år 2007, Sörmlands museum.

En förklaring till fyndet av fibulan är att en grav anlagts på klippands krön under folkvandringstid. När kastalen och de kringliggande husen senare uppfördes under tidigmedeltid så har krönet röjts av, varpå gravmaterialet hamnat i slänten vid de lägre partierna. Föremålet kan naturligtvis härröra från en helt annan plats, men transporterats dit vid en okänd tidpunkt och tappats eller slängts bort. Inget ytterligare fyndmaterial påträffades som understryker äldre aktiviteter än tidig medeltid.

¹⁴C-analys

Tre prov av djurben från undersökningen lämnades för ¹⁴C-analys (prov 1-3, bilaga 3). Två av proverna samlades in från det undre skiktet strax utanför den västra väggen till husgrunden i schakt 2 (prov 2 & 3), medan ett prov insamlades från det översta skiktet vid hörnhården i samma schakt (prov 1). Endast de två proverna väster om husgrunden var möjliga att datera (prov 2 & 3). Inget ytterligare material insamlades i syfte att utföra daterande analyser.

Proverna insamlades med en förhoppning om att datera byggnadens etableringsfas, samt ringa in någon eller några delar av de senare aktivitetsfaserna. Endast det sistnämnda kunde dock infrias. Med hänsyn till framtida undersökningar och att endast begränsade delar av grunden rensades fram, bedömdes värdet av en orubbad konstruktion som större framför vidare ingrepp i kallmur och syllverk. Detta visade sig emellertid få konsekvensen att ¹⁴C-prover från etableringsfasen ej kunde säkras. Med hänsyn till de genomförda analyserna och den redovisade insamlingsstrategin är det tveksamt om övrigt insamlat benmaterial skulle kunna tillföra ytterligare kunskap om dateringen av byggnadens etableringsskede. Träbyggnadens tidigaste datering har inom ramen för denna undersökning därför endast kunnat antydats, främst genom fyndmaterialet.

Prov Ua-35183 insamlat i ruta 12:3 gav resultatet 1280-1400 e. Kr (prov 2). I samma ruta, men i skiktet ovanför (12:2) påträffades en skärva äldre rödgods. Prov Ua-35184 (prov 3) insamlat i ruta 9:3 gav resultatet 1405-1455 e. Kr. I samma ruta (9:3) påträffades skärvor av äldre rödgods och protostengods. Analysresultaten anges med 2 sigma, 95,4% sannolikhet.

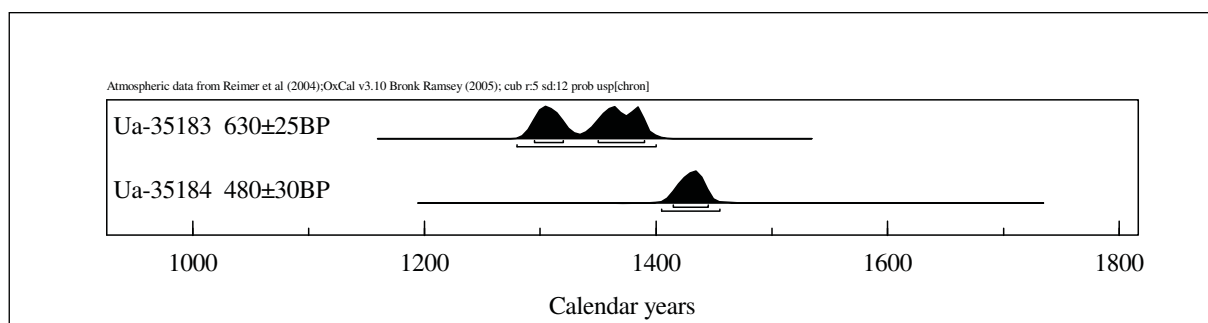
¹⁴C-analysen har alltså resulterat i hög- och senmedeltida dateringar, medan keramiken visar på tidig- och högmedeltida dateringar.

Nedan redovisas analysresultaten i en multiplot med de kalibrerade värdena i form av kalenderår och grafer. Kalenderåren och graferna är framräknade i kalibreringsprogrammet OxCal v3.10 (figur 18).

Avslutande diskussion

Det finns svaga indikationer på att höjdpartiet kan ha utnyttjats som gravplats innan kastalen uppfördes. Ett fragment av ett dräktspänne, en så kallad armborstfibula, med typologisk datering till slutet av folkvandringstid påträffades i slänten cirka 20 meter sydväst om tornruinen. När kastalen och den intilliggande byggnaden senare uppfördes röjdes den eventuella gravplatsen på krönet bort, varpå dräktspannet hamnade längre ner i kullens slänt. Med hänsyn till topografin är det kanske troligast att föremålet härrör från en helt annan plats, men transporterats dit vid en okänd tidpunkt och tappats eller slängts.

Ett tiotal meter från tornet påträffades resterna efter en husgrund. Huset har troligen varit timrat och stått

Figur 18. Resultat av ¹⁴C-analys. Värdena anges med ett intervall om 1σ AD (68,2%) respektive 2σ AD (95,4%).

på en grund av syllstenar. Inom huskonstruktionen undersöktes delar av en hörnhärd innehållande rikliga mängder lerklining. Stora delar av kliningen har troligen utgjort fodring av husets innerväggar i anslutning till härden i syfte att skydda byggnaden från eld. Lerklining förekom sparsamt runtom övriga delar av den undersökta byggnaden, något som också stärker idén om en timmerkonstruktion.

Fyndmaterialet bestod, utöver lerklining, av svartgods, äldre rödgods, glaspärlor, en bronsring, järnkrokar, nitar, hästkosöm, spikar, samt fragment av brynen och flinta. Findmaterialet, och då främst keramik, visar att byggnaden använts under tidsavsnittet 1100-1300-tal. Det kulturhistoriska sammanhanget och det topografiska läget styrker en sådan tolkning, varför byggnadsresterna troligen ska ses som samtida och sammanhörande med kastalgrunden.

De två ¹⁴C-prover från huset som kunde analyseras gav högmedeltida dateringar, men sträckte sig även in i senmedeltid. Prov Ua-35183 gav resultatet 1280-1400 e. Kr, medan Ua-35184 kunde dateras till 1405-1455 e. Kr (kalibrerad datering 2σ). Delar av det påträffade fyndmaterialet pekar däremot på dateringar till tidig- och högmedeltid. Förklaringen till överlappningen ligger troligen i att de ben som daterades inte hör till anläggningsskedet, utan kan ses som en indikation på att byggnaden faktiskt fungerat fram till senmedeltid, varefter den övergavs. För att klargöra detta krävs ytterligare daterbart material från slutna kontexter som tydligt kan knytas till själva byggnadskonstruktionen, och då gärna uppbyggnadsskedet.

En parallell till det timrade huset vid Kilakastalen återfinns i anslutning till kastalen vid Kalmar slott. Byggnaden undersöktes av Martin Olsson i samband med restaureringen av slottet på 1920-40-talet och bedömdes som samtida med kastalen där (Olsson 1944, s. 43 & 47ff). Byggnaden var av avsevärt större dimensioner och uppförd i sten, samt tolkades av Olsson som ett bostadshus till försvarstornet (ibid. s. 43 & 49). Tolkningen är fullt rimlig då ett ensamliggande försvarstorn behöver ett bostadshus för att den kontinuerliga skötseln, samt för att tillsynen skulle kunna tillgodose på ett tillfredsställande vis. Byggnaden invid Kilakastalen var dock av enklare karaktär samt relativt liten, varför den troligen inte fungerat som residens för några större sällskap, alternativt utgjort uppehållsort för kungamakten eller en lokal elit. Det är mer sannolikt att den fungerat som bostad för en vaktjänst, kanske med tillhörande familj. Den eller de personer som haft den yttersta kontrollen över platsen har sannolikt uppehållit sig på annan ort, troligen inte särskilt långt från borgkullen.

Den intilliggande Kungsladugården fungerade troligen som produktionsenhet för kungamakten redan under medeltiden. Det kan finnas flera förklaringar till att omnämningen saknas, men förslagsvis kan ett namnbyte ha skett under senmedeltid eller i samband med reformationen. I området förekommer platsnamn som *Kungshällen*, *Fruengen* och *Freylund* i källor från 1700- och 1800-talen. Behov av åtskiljande prefix i form av Stora, Lilla/Tyska och Östra (ladugårdarna) uppkom då de övriga enheterna etablerades runtom Nyköping. Invid Stora Kungsladugården och

Figur 19. Schakt 2 mot väster efter avslutad undersökning och återställning. Foto: Björn Pettersson år 2007, Sörmlands museum.

Lindsbacke finns även spår från omfattande järnåldersbebyggelse vars ortnamn idag är okända. Det är inte heller sannolikt att (Stora) Kungsladugården varit namnet på någon av dessa enheter.

Inga kända släkter kan visserligen knytas till själva Kungsladugården, men ägoförhållandena runtomkring visar på en stark närvaro av personer som befunnit sig i maktens direkta eller indirekta närhet under 1200-talet. Adolf Schüek menade att samtliga donationer i området kan ha ingått i arvet efter Katarina Sunesdotter. Detta understryks även av Rahmqvist som framhåller att Stora Kungsladugården kan ha ingått i drottningens donation år 1250 och därmed tidigare varit privatägd (Rahmqvist & Höglin 2004, s. 9). Katarinas släktförhållanden förgrenar sig bakåt i tid till de inflytelserika ätterna med ursprung i Götalandskapen. Under slutet av 1200-talets andra halva, när det politiska läget under en tid stabiliserades, det vill säga fram till brödrastriderna under 1300-talets andra årtionde, donerades betydande delar av de omkringliggande ägora till en viss Kettifast från Nyköping. En man vars status och roll vi idag inte har närmare kunskaper om.

Platsens funktion som befäst anläggning förändrades troligen under högmedeltid. ¹⁴C-dateringarna visar att en byggnad i form av ett timrat hus kvarstod under senmedeltiden. Det är dock ännu så länge oklart om tornet fortfarande fanns kvar vid den tidpunkten. Det är inte heller känt om tornet utsattes för krigshandlingar, alternativt revs. Bearbetat byggmaterial var eftertraktat och det ligger nära till hands att tänka sig att stenmaterial återanvänts i närliggande byggnader eller andra konstruktioner vid Stora Kungsladugården,

i Nyköping eller vid Nyköpingshus. Under senmedeltid tycks platsen ha förlorat sitt strategiska intresse i och med landhöjningen och så småningom fallit i glömska. Områdets betydelse kom också så småningom att förändras. Under 1600-talet gavs platsen ett naturnamn och i modern tid uppfattades lämningarna som resterna efter Drottning Kristinas vinkällare. Uppgiften visar hursomhelst på att platsen varit känd innan den ursprungliga funktionen återupptäcktes vid 1900-talets mitt.

Inom ett begränsat område finns tre miljöer som skall ses i ett kulturhistoriskt sammanhang. Platserna och de lämningar som finns där utgjorde tre väsentliga komponenter i områdets utveckling under ett visst tidsskede. Kilakastalen och den troliga Kungsgården vid Kilaån, Nyköpingshus i vid Nyköpingsåns mynning och den tidig- och högmedeltida staden mellan de två åkrökarna nedanför fallet, hör administrativt och ekonomiskt samman. Föreliggande undersökning visar, genom såväl historiska källor som genom det arkeologiska materialet, på kopplingar till det dåtida samhällets ledande skikt, och vad gäller 1200-talets andra halva, en påtaglig anknytning till kungamakten.

Sammanfattande bedömning av kunskapsläget

Nedan redovisas en sammanfattande bedömning av undersökningens resultat i förhållande till tidigare kunskap om platsen.

- Det finns inget som bekräftar Ivar Schnells uppfattning om att kastalen anlagts i anslutning till en handelsplats (Tuna). Placeringen av tornet bekräftar snarare hans syn på en koppling till Stora Kungsla-

Figur 20. Efter avslutat fältarbete kör Lars Norberg bort redskapen i en skottkärva. Foto: Björn Pettersson år 2007, Sörmlands museum.

dugården. Dateringarna pekar också på att tornet bör knytas till kastalen vid Nyköpingshus och den strategiska kontrollen av kommunikationsvägarna. Områdets betydelse, bakåt i tid (främst yngre järnålder), förstärks också genom den omgivande fornlämningsmiljön, med sina speciella karaktärsdrag.

- Frågan om ett försvunnet husbyggs får tillvidare lämnas obesvarad. Framtida diskussioner kring vem eller vilka som tagit initiativ till uppförandet av Kilakastalen kan förslagsvis ta sin utgångspunkt i en diskussion kring kungligt initiativ, respektive initiativ från en regional/ lokal elit. Vidare bör resonemanget kopplas närmare till grundandet av Nyköping och Nyköpingshus.

- Om kastalen rivits under fredliga former alternativt utsatts för stridshandlingar är också en fråga som får lämnas öppen. Eventuellt skulle ytterligare undersökningar kunna klargöra detta, genom till exempel fynd av militär utrustning såsom pil- och armborstspetsar etc. En eventuell indikation på våldsamheter, om än blygsam, utgörs av den påträffade människotanden. Ytterligare humant osteologiskt material behöver dock identifieras och analyseras för att kunna diskutera detta vidare.

- Undersökningen har kunnat bekräfta närvaron av en mindre byggnad intill tornborgen. Detta är det viktigaste resultatet, och ger framtida möjligheter att fördjupa kunskapen om platsens funktion och datering. Platsens organisation visar på paralleller med till exempel den tidiga borganläggningen i Kalmar, något som understryker den formaliserade planläggningen av de olika kastalerna.

- Sist men inte minst kan vi konstatera att det finns bevarade lämningar, lager och fynd på borgkullen. Därmed bör uppfattningen om att platsen var ”fyndtom” då femtiotalets undersökningar genomfördes tas med en nypa salt. Ivar Schnells och Carl-Gustaf Blombergs resultat måste betraktas i ljuset av dåtidens syn på det arkeologiska materialet, de ibland grovkorniga metoderna och kanske andra brister i genomförandet.

Referenser

- Andersson, Hans. 1990. *Sjuttiosex medeltidsstäder. Aspekter på stadsarkeologi och medeltida urbaniseringsprocess i Sverige och Finland. Rapport Medeltidsstaden 73*. RAÄ & SHM. Stockholm.
- Borg, Kaj. 1998. *Eketorp-III. Den medeltida befästningen på Öland. Artefakterna*. KVHAA. Uppsala.
- Broberg, Birgitta. 1979. *Nyköping. Rapport Medeltidsstaden 13*. RAÄ & SHM. Stockholm.
- Christophersen, Axel. 1994. *Kaupangen ved Nidelva. 1000 års byhistorie belyst gjennom de arkeologiske undersøkelsene på Folkebibliotekstomten i Trondheim 1973-1985*. Riksantikvariens skrifter Nr 7. Oslo.
- FMIS. *Informasjonssystemet om fornminnen, Nyköping (Nikolai socken), Nyköpings kommun, Södermanlands län, Riksantikvarieämbetet*.
- Gustafsson, Patrik & Pettersson, Björn. 2009. *Kvarteret Åkroken*. Medeltid och Nyare tid. Fornlämning Nyköping 231:1, Åkroken 3, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2009:02*. Nyköping.
- Indebetou, Harald Otto. 1874. *Nyköpings minnen. Första häftet. Från äldsta tider till och med 1665 års brand*. Nyköping.
- Indebetou, Harald Otto. 1877. *Södermanlands minnen. Från äldsta till närvarande tider. Första delen omfattande tiden till reformationen*. Stockholm.
- Karlén, Lars. 1973. *Nyköpings stads historia. Medeltid till vasatid intill 1622. Band 1*. Red. Stellan Dahlgren. Utgiven av Nyköpings kommuns stads-historiekomité. Nyköping.
- Lovén, Christian. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. KVHAA. Diss. Uppsala universitet. Stockholm.
- Lundberg, Erik. 1929. *Iakttagelser angående 1100-talets murningssteknik. I: Fornvännen 1929. Årgång 24*. Stockholm.
- Nerman, Birger. 1935. *Die Völkerwanderungszeit Gotlands*. KVHAA. Stockholm.
- Norberg, Lars & Pettersson, Björn. 2008. *Rådhuset & Stallbacken*. Medeltid & Nyare tid. Kvarteren Rådhuset & Stallbacken, Nyköping 231:1, Nyköpings stad, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Syntesrapport. *Sörmlands museum, Arkeologisk meddelanden 2008:07*. Nyköping.
- Nordeman, Kjell. 1986. *Kvarteret Åkroken och Nyköpingsbruk*. RAÄ, UV-Mitt, Arkivrapport. Stockholm.
- Nordeman, Kjell & Douglas, Marietta. 1987. *Nyköping. I: 7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Red. Tiiu Andræ et al. RAÄ. Stockholm.
- Nordén, Arthur. 1933. *Svintuna och dess kastal vid Eriksgatan. Ett arkeologiskt bidrag till ortnamnsforskningen. I: Fornvännen 1933. Årgång 28*. Stockholm.
- Olsson, Martin. 1932. *En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. I: Fornvännen 1932. Årgång 27*. Stockholm.
- Olsson, Martin. 1944. *Kalmar slotts historia I. Tiden intill 1300-talets mitt*. KVHAA. Stockholm.
- Pettersson, Björn. 1990. *Stadsgården – Hus och hemmiljö. I: Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988-90*. 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10. Red. Sten Tesch. Sigtuna.
- Pettersson, Björn. 2006. *Nyköpingshus*. Medeltid och Nyare tid. Nyköping 64:1 och 231:1, Nyköpingshus, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län. Forskningsundersökning. *Sörmlands museum, Arkeologiska meddelanden 2006:02*. Nyköping.
- Pettersson, Björn. 2007. *Förenklad rapport rörande arkeologisk förstudie inom kvarteren Åkroken, Verkstaden, Mejeriet och Nyköpingsbruk, fornlämning Nyköping 231:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län*. Arkivrapport. Sörmlands museum. Nyköping.
- Rahmqvist, Sigurd. 1986. *Gamla Uppsala by - Upplands största. I: Från Östra Aros till Uppsala. En samling uppsatser kring det medeltida Uppsala. Uppsala stads historia VII*. Uppsala.
- Rahmqvist, Sigurd. 1996. *Sätesgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 53. Diss. Uppsala.
- Rahmqvist, Sigurd & Höglin, Stefan. 2004. *Lilla kungsladugården*. Historik och kulturmiljöanalys. Med bidrag av Evy Rydergård, Södermanlands museum.
- Raven van Barnekows räkenskaper för Nyköpings fögderi 1365-1367*. Utgivna genom Birgitta Fritz och Eva Odelman. *Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter*

rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 17. 1994. Stockholm.

Roslund, Mats. 1990. Kulturkontakter och varuutbyte 970-1200. I: *Makt och människor i kungens Sigtuna. Sigtunagrävningen 1988-90*. 28 artiklar om de preliminära resultaten från den arkeologiska undersökningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10. Red. Sten Tesch. Sigtuna.

Roslund, Mats. 1995. *Internrapport: Dateringsanalys av den högmedeltida keramiken från kvarteret Trädgårdsmästaren 9 och 10, Sigtuna, Uppland*. Sigtuna.

Roslund, Mats. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund. Diss. Lunds universitet. Lund.

Schnell, Ivar. 1945. *Nikolai socken*. Utgiven av Nikolai sockens kommunalfullmäktige till dess 25-års jubileum år 1944. Nyköping.

Schnell, Ivar. 1971. *Herremansgårdar i Södermanlands län*. Nyköping.

Schück, Adolf. 1926. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Diss. Stockholms högskola. Uppsala.

Schück, Adolf. 1942. Ängel-ätten. Ett bidrag till den uppsvenska aristokratiens historia under Folkungatiden. I: *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg den 1 februari 1942*. Red. Adolf Schück och Åke Stille. Uppsala.

Serning, Inga. 1963. Några fynd från gravar under Leksands kyrka. I: *Fornvännen 1963. Årgång 58*. Stockholm.

Sundler, Johannes. *Nyköping. 1735-1739*. Utgiven och översatt från latinet och kommenterad av Per Hansson. *Sörmländska handlingar Nr 23*. 1967. Nyköping.

Sørheim, Helge. 1989. Ildsteder. I: *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo. Bind 6*. Hus og gjerder. Red. Erik Schia. Akademisk forlag. Øvre Ervik.

Muntlig uppgift

Jan Risberg, Institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi, Stockholms universitet. 030726.

E-post

Nyström, Staffan. Riksantikvarieämbetet, 051116.

Arkiv

Antikvarisk Topografiska arkivet (ATA)

Dnr 5570/51

Dnr 2482/53

Dnr 4823/60

Lantmäteriet i Gävle, Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)
Geografiska avfattningar från åren 1677 och 1731 (akt C13:22b & akt C64-35:1).

Krigsarkivet, Försvarets arkiv i Riksarkivet (RA/KA)
Akt IV B, nr 12, Topografisk karta daterad till 1693.

Riksarkivet (RA)

Brev nr 1347, DS nr 919 [Tryckt upplaga]. Datum 12860922.

Brev nr 1389, DS nr 951 [Tryckt upplaga]. Datum 12871128.

Brev nr 4117, DS nr 3110 [Tryckt upplaga]. Datum 13350202.

Sörmlands museums arkiv (SMA)

Brev till riksantikvarien daterat 25/2 1944.

Brev från Ivar Schnell till Riksantikvarieämbetet daterat 27/4 1953.

Brev från Ivar Schnell till Nyköpings stadsfullmäktige daterat 4/5 1953.

Brev från Carl-Gustaf Blomberg till Riksantikvarieämbetet daterat 28/7 1955.

Bildarkiv

K1:166

Bild nr. M013041

Neg. nr. A12-174

Neg. nr. A12-246

Neg. nr. A12-177

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie: Arkeologiska meddelanden 2009:01

Södermanlands museums dnr: KN-KUS05-411

Länsstyrelsens dnr: 431-10273-2007

Tid för undersökningen: 2007-08-27-2007-09-14

Personal: Dag Forssblad, Patrik Gustafsson, Ivonne Dutra Leivas, Lars Norberg, Mikael Nordin, Björn Pettersson, Ingeborg Svensson, Kjell Taawo och Arild Vivås.

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige

Arnö 9H2d. Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Skala 1:10 000.

x6513746 y1566883 (SV)

Koordinatsystem: Rikets (RT 90)

Höjdsystem: Rikets (RH 70)

Undersökt yta: 28,25 m²

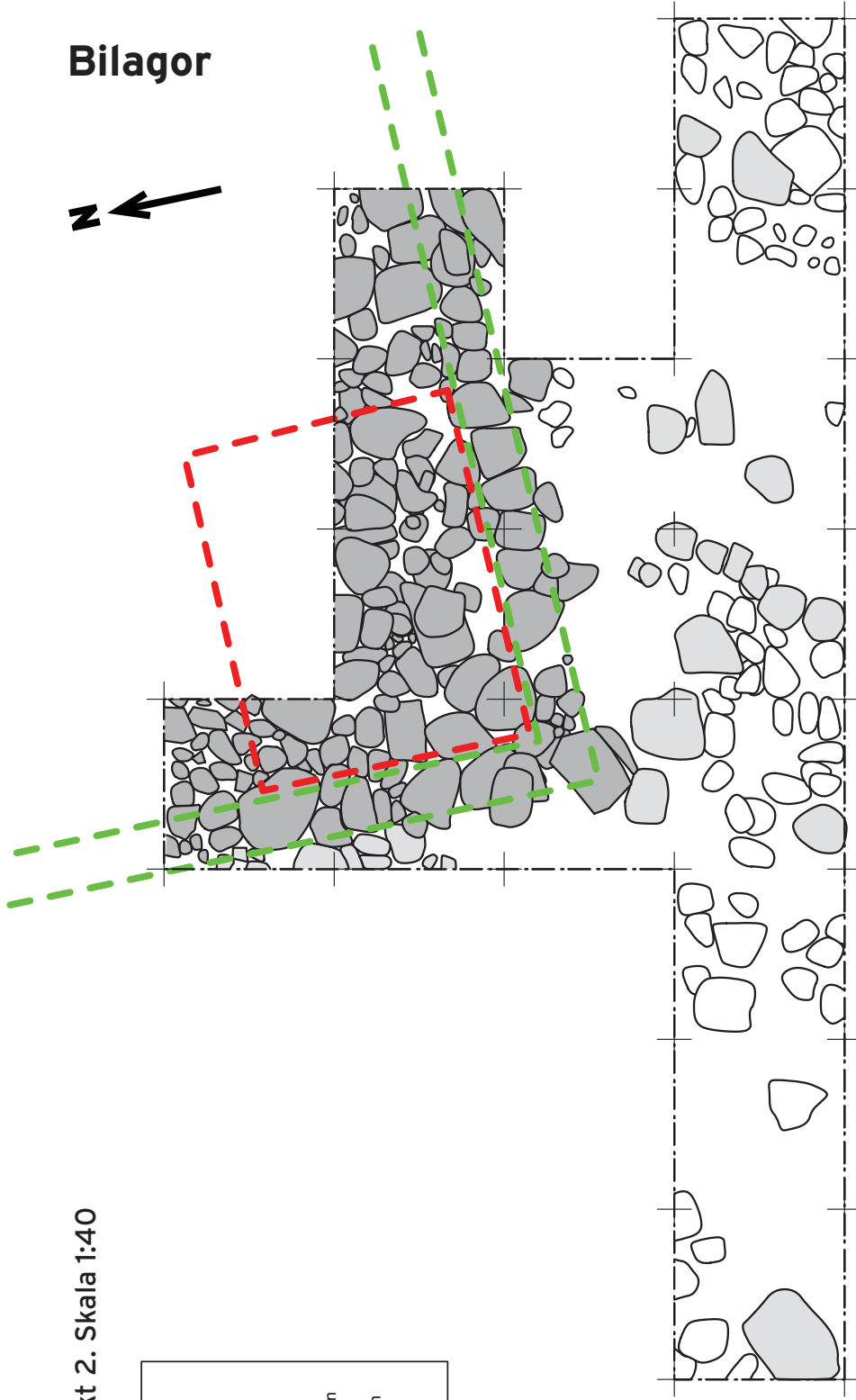
Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv. Dokumentationen omfattar 12 planritningar samt tre profilritningar i form av analoga uppmättningsritningar i skala 1:20. Därutöver har 21 digitala foton med nr D09-133 - D09-152 tillförts bildarkivet arkivet. Fynd med nr 1-109 förvaras vid Sörmlands museum i väntan på fyndfördelning.

1. Planritning över schakt 2. Skala 1:40

Bilagor

Teckenförklaring	
	= Husets vägglinjer
	= Hörnhärd
	= Schaktkant
	= Sten som ingår i husgrunden
	= Sten som ligger på moränen
	= Sten som ingår i moränen

x 6513746,12

y 1566883,85

15							
	12	13	14	16			
		9	10	11			
	1	2	3	4	5	6	7
							8

2. Anläggningsbeskrivningar

ANLÄGGNING 1, Kreatursgrav

Storlek: Synlig storlek i markytan 7 x 13 m

Tjocklek: 0,60 meter

Belägenhet: x6513742,10 y1566856,50 z4,50 m.ö.h.

Schakt 1

Sydväst om kastalgrunden finns en terrass, vilken vid undersökningen visade sig bestå av två lager näst intill ren lerig silt eller postglacial finlera. Under det upp till 0,4 meter tjocka ler-/siltlagret påträffades skelettdelar från minst en ko. Det kunde konstateras att bland annat ryggraden låg i läge. Koskelettet utgör förmodligen resterna av ett övertäckt djur från nyare eller modern tid. Förklaringen kan vara att man velat göra sig av med ett självdött djur på ett enkelt vis. Benen lämnades orörda i läge. Det tidigare förslaget att det skulle röra sig om en husterrass, kan således avfärdas då själva terrassen bestod av silt/lera som påförts under nyare eller modern tid. Inte heller kunde spår efter någon byggnad konstateras i området. Inga föremål förutom djurben påträffades i anläggningen.

Datering: Nyare tid utifrån det topografiska läget.

ANLÄGGNING 2, Husgrund med härd

Storlek: cirka 5 x 7 m

Höjd: 0,3 meter

Belägenhet: x6513746,70 y1566878,60 z7,08 mö.h.

Schakt 2

Anläggningen bestod av tätt liggande stenar i 1-2 skikt (A2). Stenarna, vilka tolkades som delar av en husgrund, var cirka 0,3-0,4 meter stora. Direkt innanför husets gavel, i ena hörnet, fanns ännu en stensamling bestående av 0,1-0,3 meter stora stenar. Denna tolkades som delar av en hörnhärd till huset. Längs med och utanför syllstensraden påträffades koncentrationer av lerklining. Anläggningen tolkades som den sydvästra delen av grunden till ett timrat hörnhärdshus. Endast denna del av grunden frilades, men med ledning av de topografiska förutsättningarna så bedömdes husgrunden vara högst cirka 5 x 7 meter stor.

Runtom och innanför syllstenskonstruktionen påträffades ett fyndmaterial i form av svartgods, äldre rödgods, glaspärlor, en bronsring, järnkrokar, nitar, hästkosöm, spikar, fragment av brynen och flinta.

Datering:

Föremål. Pärlor, samt förekomster av svartgods respektive äldre rödgodsskärvor (F 13-15, 22, 30) ger en datering av lämningarna till perioden 1100-1300-tal. ¹⁴C-analys. Ua 35183. 630 ±25 BP och Ua 35184. 480 ±30 BP ger en datering, med 2σ, 95,4% sannolikhet, till perioden 1280-1455 e. Kr.

Keramik och pärlor visar på tidig- och högmedeltida dateringar medan ¹⁴C-analysen har resulterat i hög- och senmedeltida dateringar.

3. Resultat av ¹⁴C-analys av ben från fornlämning Nyköping 45:1, Stora Kungsladugården 2:1, Nikolai socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län.

Av Göran Possnert/Maud Söderman, Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet.

Tre stycken ¹⁴C-prover från den aktuella undersökningen skickades för analys till Ångströmlaboratoriet i Uppsala, Institutionen för Teknikvetenskaper, Avdelningen för Jonfysik. Nedan redovisas analysresultaten från Ångströmlaboratoriet. Kalenderåren och graferna är framräknade i kalibreringsprogrammet OxCal v3.10.

Analysrapport

Förbehandling av benmaterial (HCl-metoden):

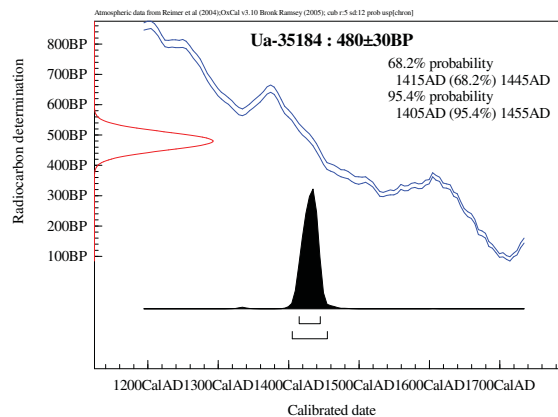
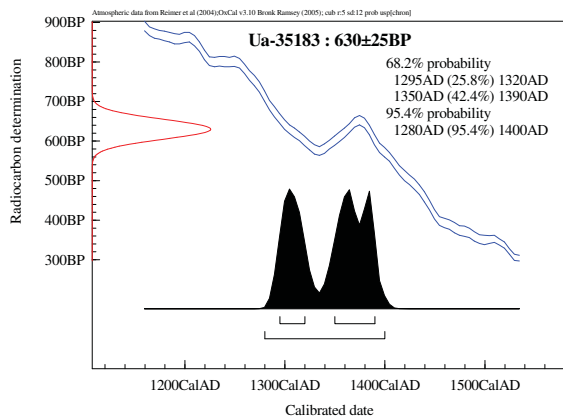
1. Mekanisk rengöring av ytan. (skrapning, ev. sandblästring).
2. Ultraljudstvätt i avjoniserat, urkokt vatten pH=3.
3. Krossning i mortel.
4. 0.8M HCl tillsätts, omrörning (cirka 10°C, 30 min.) (karbonat bort). Löslig fraktion benämns fraktion A.
5. Olöslig fraktion tillsätts vatten och värms upp under omrörning (90°C, 6-8 timmar). Olöslig del benämns fraktion C och löslig del benämns som D. Fraktion D bör ge den mest relevanta åldern eftersom det mesta av benmaterialets organiska del (kollagenet) återfinns här. Övriga fraktioner kan emellertid ge information om föroreningsverkan och bör i kritiska fall dateras. Det kemiska utbytet i de olika stegen kan också ge en vägledning om dateringsresultatets pålitlighet genom att benmaterialets kemiska kvalitet därigenom kan bedömas.

Den fraktion som ¹⁴C-bestäms till CO₂-gas som i sin tur Fe-katalytiskt grafiteras före acceleratorbestämningen. I den aktuella undersökningen har fraktion D daterats.

Resultat

Labnummer	Prov-nr.	δ ¹³ C ‰ PDB	¹⁴ C ålder BP	Kalibr. ålder 1σ	Kalibr. ålder 2σ
Ua-35183	KN-KUS05-347:2	-22,1	630±25	68,2% 1295AD(25,8%)1320AD 1350AD(42,4%)1390AD	95,4% 1280AD(95,4%)1400AD
Ua-35184	KN-KUS05-347:3	-23,0	480±30	68,2% 1415AD(68,2%)1445AD	95,4% 1405AD(95,4%)1455AD

Provet KN-KUS05-347:1 var av för dålig kvalitet för att kunna dateras.

4. Fyndregister

Fnr:	Sch.	Ruta:skikt	Material	Sakord	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Datering	Anmärkning
1	1	3:3	Brons	Fibula		1	6,6	475-550-talet e.Kr	+4,40 m.ö.h. Konserverad
2	2	15:2	Brons	Ring		1	2		Konserverad
3	1	8:1	Brons	Nål		1	1		Konserverad
4	2	4:2	Jäm/bly	Krok		1	20		Konserverad
5	2	1:3	Jäm	Kniv		1	17		Konserverad
6	2	4:2	Jäm	Hästkosöm		1	5		Konserverad
7	2	8:2	Jäm	Hästkosöm		1	4		Konserverad
8	2	3:3	Jäm	Nit/nitbricka		1	18		Konserverad
9	2	3:2	Jäm	Nit/nitbricka		1	19		Konserverad
10	2	1:3	Jäm	Spik		1	22		Konserverad
11	2	10:2	Jäm	Spik		1	7		Konserverad
12	2	11:3	Keramik	Kärl	A	1	27	Tidigmedeltid	
13	2	7:3	Keramik	Kärl	BII:1	1	5,5	1200-1300-tal	Äldre rödgods. Roslund 1995, s. 5
14	2	12:2	Keramik	Kärl	BII:1	1	3	1200-1300-tal	Äldre rödgods. Roslund 1995, s. 5
15	2	9:3	Keramik	Kärl	BII:1	1	1,5	1200-1300-tal	Äldre rödgods. Roslund 1995, s. 5
16	2	3:3	Glas	Pärla		1	1		Grön/vit. Cylindrisk
17	2	10:3	Glas	Pärla		1	1		Orange. Tunnformad
18	2	9:2	Flinta	Eldslagningsflinta		1	8		
19	2	3:3	Skiffer	Bryne		1	3,5		
20	2	9:3	Bränd lera	Lerklining		>100	410		
21	2	9:3	Jäm	Hästkosöm		1	7		
22	2	11:3	Keramik	Kärl	BII:1	2	3	1200-1300-tal	Krokig hästkosöm, Konserverad
23	2	11:3	Keramik	Lock	A	3	6	Tidigmedeltid	Äldre rödgods. Roslund 1995, s. 5
24	2	8:3	Jäm	Spik		1	17		Äldre svartgods. Jämför Fnr 105
25	2	2:3	Jäm	Spik		1	11		
26	1	1:2	Jäm	Spik		1	13,8		
27	1	1:3	Jäm	Spik		1	5,4		
28	1	6:1	Jäm	Spik		1	14,5		
29	2	4:2	Jäm	Spik		1	3,4		
30	2	9:3	Keramik	Kärl	CI	2	1	1100-1200-tal	Konserverad
31	2	7:2	Brons	Bleck		1	1		Protostengods. Roslund 1995, s. 9f
32	1	5:1	Flinta	Eldslagningsflinta		1	2,6		
33	2	3:3	Flinta	Eldslagningsflinta		1	2		
34	2	3:3	Jäm	Krok		1	3,2		För fastsättning i underlag, Konserverad
35	2	11:2	Jäm	Krok		1	5		Konserverad
36	2	13:2	Jäm	Hästkosöm		1	3,3		
37	1	9:1	Jäm	Sardinburk		2	7	1951-1953	
38	2	12:2	Jäm	Fragment		2	2		
39	2	15:2	Jäm	Ten		1	4		Konserverad

Fnr:	Sch.	Ruta:skikt	Material	Sakord	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Datering	Anmärkning
40	2	10:2	Skiffer	Bryne		1	1		
41	2	11:3	Järn	Ten		1	3		
42	2	5:1	Järn	Ten		1	6		Konserverad
43	2	9:3	Järn	Ten		1	6		Konserverad
44	1	4:3	Järn	Ten		1	4		
45	2	7:1	Bränd lera	Lerklining		1	22		
46	2	15:2	Bränd lera	Kula		1	26		Halvklotformad
47	2	8:1	Bränd lera	Lerklining		1	7		
48	2	13:3	Keramik	Kärl	A	2	2	Tidigmedeltid	
49	2	9:2	Bränd lera	Lerklining			23		
50	2	16:1	Bränd lera	Lerklining			22		
51	2	16:2	Bränd lera	Lerklining			109		
52	2	12:2	Bränd lera	Lerklining			155		
53	2	15:2	Bränd lera	Lerklining			66		
54	2	14:1	Bränd lera	Lerklining			252		
55	2	12:3	Bränd lera	Lerklining			242		
56	2	15:2	Bränd lera	Lerklining			33		
57	2	12:3	Bränd lera	Lerklining			262		
58	2	15:1	Bränd lera	Lerklining			10		
59	2	12:3	Bränd lera	Lerklining			221		
60	2	14:2	Bränd lera	Lerklining			15		
61			Bränd lera	Lerklining			4		Lösfynd ca 5 meter norr om kastalen
62	2	7:3	Bränd lera	Lerklining			52		
63	2	8:3	Bränd lera	Lerklining			53		
64	2	11:1	Bränd lera	Lerklining			28		
65	2	3:3	Bränd lera	Lerklining			177		
66	2	10:3	Bränd lera	Lerklining			104		
67	2	13:2	Bränd lera	Lerklining			173		
68	2	12:1	Bränd lera	Lerklining			69		
69	2	13:1	Bränd lera	Lerklining			269		
70	2	4:3	Bränd lera	Lerklining			82		
71	2	2:3	Bränd lera	Lerklining			45		
72	2	10:2	Bränd lera	Lerklining			108		
73	2	9:2	Bränd lera	Lerklining			15		
74	2	13:1	Bränd lera	Lerklining			35		
75	2	13:3	Bränd lera	Lerklining			217		
76	2	11:2	Bränd lera	Lerklining			61		
77	2	10:1	Bränd lera	Lerklining			44		
78	2	9:4	Bränd lera	Lerklining			49		
79	2	1:3	Bränd lera	Lerklining			84		
80	2	6:3	Bränd lera	Lerklining			96		
81	2	11:3	Bränd lera	Lerklining			214		
82	2	10:4	Bränd lera	Lerklining			129		

Fnr.	Sch.	Ruta:skikt	Material	Sakord	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Datering	Anmärkning
83	2	9:1	Bränd lera	Lerklining			9		
84	2	2:3	Bränd lera	Lerklining			21		
85	2	6:1	Bränd lera	Lerklining			20		
86	2	3:1	Bränd lera	Lerklining			3		
87	2	1:1	Bränd lera	Lerklining			44		
88	2	8:1	Bränd lera	Lerklining			66		
89	2	4:1	Bränd lera	Lerklining			24		
90	2	7:1	Bränd lera	Lerklining			78		
91	2	2:1	Bränd lera	Lerklining			8		
92	2	5:1	Bränd lera	Lerklining			22		
93	2	8:2	Bränd lera	Lerklining			10		
94	2	3:3	Bränd lera	Lerklining			34		
95	3	1:1	Bränd lera	Lerklining			3		
96	2	6:2	Bränd lera	Lerklining			33		
97	2	7:2	Bränd lera	Lerklining			15		
98	1	3:3	Bränd lera	Lerklining			2		
99	2	5:2	Bränd lera	Lerklining			114		
100	1	4:1	Bränd lera	Lerklining			1		
101	1	8:1	Bränd lera	Lerklining			57		
102	1	7:1	Bränd lera	Lerklining			14		
103			Bränd lera	Lerklining			3		Lösfynd ca 10 meter söder om schakt 2
104	2	4:2	Bränd lera	Lerklining			60		
105	2	10:3	Keramik	Lock	A			Tidigmedeltid	Äldre svartgods. Jämför Fnr 23
106	1	5:1	Sten	Flis			200		Byggnationsavfall
107	1	6:1	Sten	Flis			1400		Byggnationsavfall
108	1	7:1	Sten	Flis			2400		Byggnationsavfall
109	2	14:1	Flinta	Eldslagningsflinta		1	2		

5. Osteologisk analys

OSTEOLOGISK ANALYS

Kilakastalen, Nyköping 45:1, fastigheten Kungsladugården 2:1, Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanland

Av Ylva Bäckström
SAU Rapport 2007:15 O

Osteologisk analys

Ylva Bäckström (SAU)
Gamla Prefektbostaden, Villavägen 6 G
SE-752 36 Uppsala
Tel. 018-566 142, 070-544 51 74.
E-post: ylva.backstrom@sau.se.

På uppdrag av Björn Pettersson (Sörmlands museum) har under november månad 2007 benmaterialet från undersökningen kring Kila-kastalen analyserats. Den arkeologiska undersökningen genomfördes som en forskningsundersökning under perioden augusti till september innevarande år. Fem schakt av varierande storlek togs upp norr, väster och söder om kastalen. I tre av schakten hittades ben.

Det analyserade benmaterialet består sammanlagt av ca 135 gram ben (332 benfragment). Merparten av benen hittades i schakt 2 (tabell 1). Endast 10 fragment hittades i schakt 1 samt 1 benfynd framkom i schakt 3, i slänten strax norr om kastalen.

Tafonomi

Nästan hälften av benmaterialet är bränt, 146 fragment av 332. I genomsnitt väger de brända och de obrända fragmenten nästan detsamma: 0,3 gram respektive 0,45 gram per fragment. Generellt sett brukar de obrända benen bevaras betydligt bättre än de brända, men således inte i detta material (tabell 2). De obrända benen verkar ha varit utsatta för en hög fragmentering efter att de hamnat i jorden (jfr fragmenteringsgrad 1 och 2). De brända benen har jämfört med obrända en bättre bevaringspotential, då organiskt material försvinner vid bränningen. Därför ser man ingen större skillnad i fragmenteringsgraden 1 och 2, 0,4 respektive 0,3 gram/fragment, beträffande de brända benen.

Varken gnagmärken efter hund eller gnagare, eller säkert konstaterade slaktmärken har hittats i materialet. På ett rörbensfragment av obestämd däggdjursart finns två parallella skårer (schakt 2, ruta 3, lager 3) av okänt ursprung.

Tabell 1. Fördelning av bränt och obränt material i schakt 1-3. Antal fragment och vikt (g).

Undersökningsschakt	Antal fragment		Vikt (g)	
	Bränt	Obränt	Bränt	Obränt
1	1	9	0,2	3,2
2	144	177	49,09	81,68
3, slänten N om kastalen	1		0,2	
Summa	146	186	49,49	84,88
		332		134,37

Tabell 2. Fördelning av bränt och obränt material. Antal fragment, benenhet, vikt (g) samt fragmenteringsgrad (vikt/antal fragment).

Status	Antal fragment	Benenhet	Vikt (g)	Fragmenteringsgrad 1	Fragmenteringsgrad 2
Brända ben	146	128	49,49	0,4 g/fragment	0,3 g/fragment
Obrända ben	186	46	84,88	1,8 g/fragment	0,45 g/fragment
Summa	332	174	134,37		

Resultat

På grund av den höga fragmenteringsgraden har endast en mindre del av materialet kunnat bestämmas till art och benslag. Men bland de arter som trots allt kunnat bedömas finns de vanligt förekommande tamdjursarterna får/get, nötboskap och tamsvin. Samtliga hittades i schakt 2. Bland de benslagsbestämda benen, vilka utgör 52 % av benmaterialet, dominerar matavfallet (d v s ben från de köttrika delarna av skeletten).

Därtill hittades rester efter en liten gnagare (vattensork), minst tre individer, i ett flertal rutor (Schakt 1: ruta 1, Schakt 2: ruta 3, 10, 12-13, 15). Dessa fynd bör möjligen betraktas som ett mer sentida inslag. I övrigt påträffades ett fragment av fågel och några fragment av fisk i schakt 2, ruta 12, lager 3 (tabell 3, bilaga 1).

Tabell 3. Sammanställning av analyserat material. Art, bränt/obrönt, antal fragment, benenhet, vikt (g) och MIND (=minsta individantal). Obs. MIND är beräknat på hela materialet.

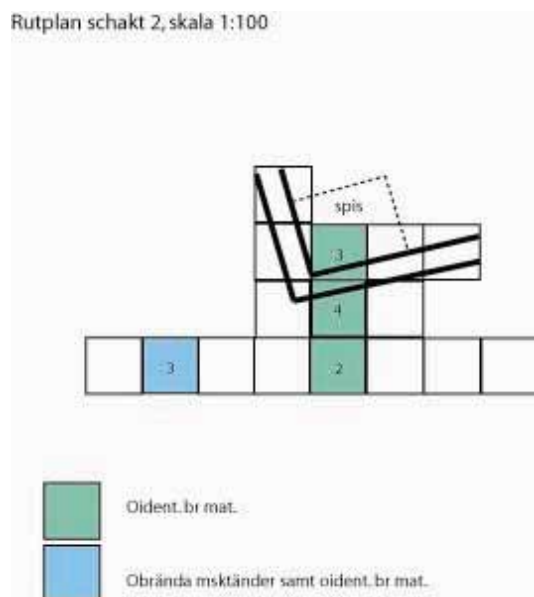
Art	Bränt/ Obrönt	Antal fragm.	Benenhet	Vikt (g)	MIND
Nöt (Bos taurus)	O	30	5	52,75	1
Nöt (Bos taurus)	B	2	2	5,6	-
Får/Get (Ovis aries/Capra hircus)	O	2	2	2,25	1
Slidhornsdjur (Bovidae sp.)	O	2	2	0,9	-
Tamsvin (Sus domesticus)	O	4	2	5,3	1 ^a
Tamsvin (Sus domesticus)	B	3	2	2,4	-
Stor gräsätare	O	1	1	7,6	-
Stor gräsätare	B	4	4	5,95	-
Mellanstort däggdjur	O	109	7	8,8	-
Mellanstort däggdjur	B	5	5	1,75	-
Oidentifierad däggdjursart (Mammalia indet.)	O	13	13	1,31	-
Oidentifierad däggdjursart (Mammalia indet.)	B	104	87	27,14	-
Liten gnagare (Rodentia sp.), vattensork	O	15	8	4,15	3
Fågel (Aves sp.)	O	1	1	0,6	1
Fisk (Pisces sp.)	O	4	4	0,22	2
Människa (Homo sapiens)	O	5	1	1	1
Oidentifierat	B	28	28	6,65	-
Summa		332	174	134,37	

^a yngre än 2 år

Människoben

Däremot var det lite förvånande att schakt 2 visade sig innehålla tandfragment från människa (ruta 2, lager 3). Tanderna, den första och andra kindtanden i vänster överkäke, var obrända och knappt nötta, men hade utvecklade tandrötter. Det rör sig således inte om tappade mjölkänder. Återstår då möjligheten att tänderna dragits eller slagits ut alternativt att de lossnat p g a inflammationer i käken. I annat fall har en grav tidigare funnits på platsen alternativt att jordmassor från ett gravfält/kyrkogård under någon tidsperiod tillförts området runt kastalen. Utifrån tändernas eruptionsintervall, nötning, och rötternas utseende har de bedömts tillhöra en individ i åldern 9-17 år (Bass 1987 s 290).

I ruta 2 (lager 3) hittades även en del brända ben som inte har identifierats till art. Det går således inte helt och fullt att utesluta att de är mänskliga rester. Brända ben oidentifierade till art hittades även i ruta 5 (lager 2), 10 (lager 4) och 13 (lager 3) (figur 1).

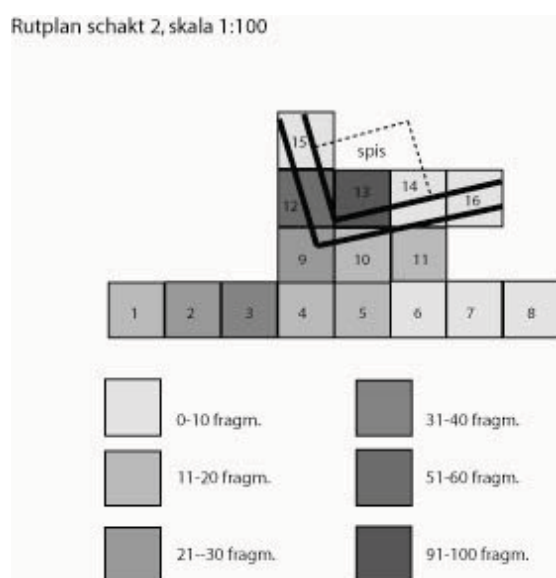

Figur 1. Spridningen av obrända människoben och oidentifierade brända ben i schakt 2. Siffror i rutorna anger lagernummer.

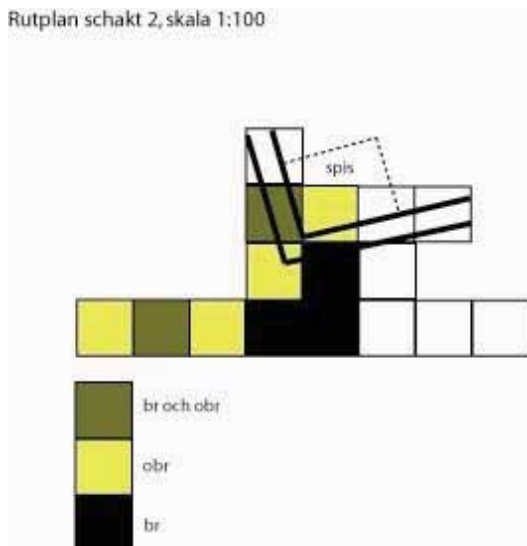
Rumslig analys

Eftersom materialet inte har kunnat ge så mycket information om arter, deras kön och ålder, så har jag tittat på hur materialet fördelar sig i rummet för att se om detta kan ge någon ytterligare information om platsen. Benspridningen har enbart undersökts i schakt 2, eftersom mängden ben i schakt 1 och 3 är alltför liten. Schakt 2 består av rutorna 1-16. I schaktets norra del framkom det sydvästra hörnet av en byggnad, med en hård strax innanför. Rutorna 9-16 berör huskonstruktionen.

Figur 2 visar den ytmässiga spridningen av samtliga ben i schakt 2. En förtätning finns i det sydvästra hörnet av huset (ruta 13), i den förmodade spisen, samt även strax utanför husets sydvästra hörn (rutorna 12 respektive 9). Utanför huset innehåller även rutorna 3 och 2 relativt mycket ben.

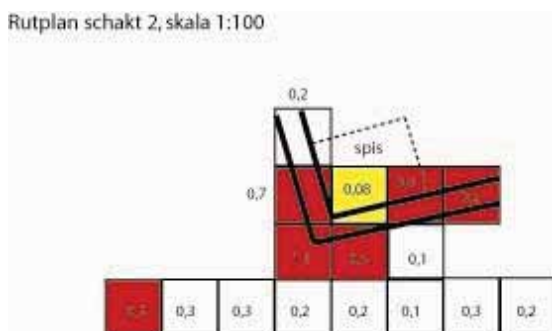

Figur 2. Benspridningen i schakt 2. Siffror i rutorna anger rutnummer.

Figur 3. Fördelningen av brända och obrända ben i schakt 2.

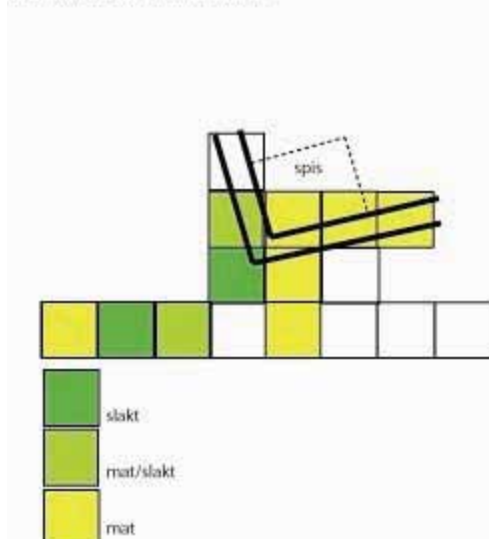
Jag har även undersökt hur bränt och obränt material fördelar sig på ytan i schakt 2. I rutorna 4-5 och 10 dominerar de brända benen. I spisen dominerar de obrända (figur 3).

Figur 4. Fragmenteringsgraden i schakt 2.

Om man tittar på fragmenteringsgraden i de olika rutorna kan man se att benmaterialet i de rutor som grävts i och strax utanför huset är bättre bevarade än övriga (figur 4). Fragmenteringsgraden ligger på mellan 0,5-1,1 gram/benfragment. Ett undantag finns dock, benmaterialet i hörnhärden är i betydligt högre grad fragmenterat än övriga rutor där medel ligger runt 0,3 gram för de brända benen respektive 0,45 gram för de obrända. Medelvikten för benfragmenten i hörnhärden är endast 0,08 gram/fragment. Spisen innehåller främst obrända ben.

Rutplan schakt 2, skala 1:100

Figur 5. Fördelningen av mat- och slaktavfall i schakt 2.

Figur 5 visar fördelningen av mat- och slaktavfall i rutorna i schakt 2. Blandade avfallsrester från köttanteringen (både mat- och slaktavfall) finns utanför husets sydvästra hörn. Den största koncentrationen av matavfall finns i rutorna 12-13, i husets sydvästra hörn, i och utanför ugnen. Den största mängden slaktavfall hittas däremot i rutorna 9 och 12 – ruta 9 ligger strax utanför husets sydvästra hörn.

Stratigrafi

Om man tittar på stratigrafien, så kan man se att den största mängden ben, både beträffande brända och obrända, finns i lager 3, som består av gråbrun kulturjord med sand och grus (tabell 4).

Tabell 4. Antal fragment och vikt (g)/lager.

Lager	Antal fragment	Vikt (g)
1	6	1,85
2	39	19,79
3	267	107,03
4	9	2,1

Sammanfattning

På grund av benens stora fragmentering har endast en liten del av materialet kunnat bedömas till art och benslag. De arter som har hittats är framför allt tamdjursarter såsom ko, gris och får/get samt ett fåtal fragment av fågel, fisk och liten gnagare. Närvaron av obrända människotänder är förvånande, och bör undersökas närmare.

- De största benmängderna hittades i den sydvästra delen av huset, i spisen, samt strax utanför
- Lager 3 innehåller mest ben
- De bäst bevarade benen hittades i och närmast huset, med undantag av härden, som visade sig innehålla de mest fragmenterade benen
- Härden innehåller enbart matavfall
- Möjligen har man i området strax sydväst om huset slängt sitt slaktavfall

BILAGA 1. BENKATALOG (för förklaring av latinska namn, se figur 6)

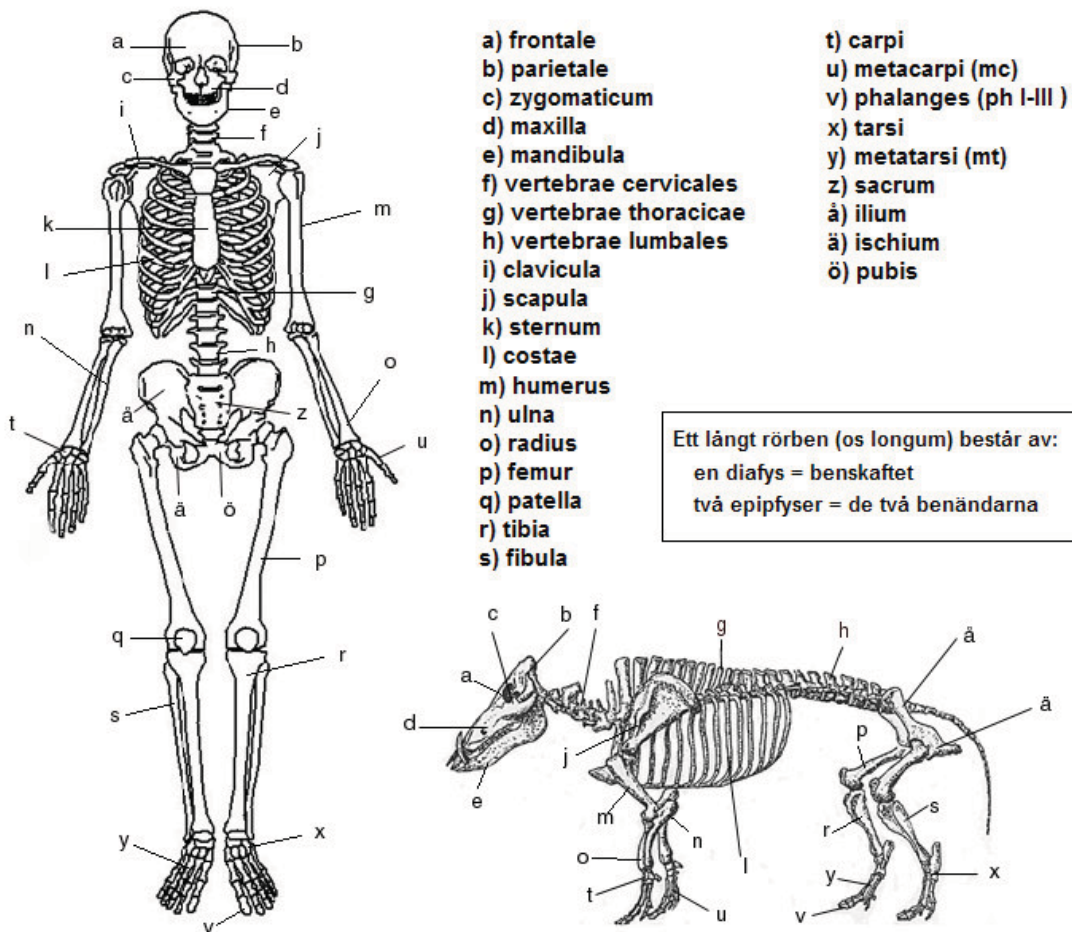
Kila-kastalen, Nyköping 45:1, fastigheten Kungsladugården 2:1, Nicolai socken, Nyköpings kommun, Södermanland

Schakt	Ruta/lager	F nr	Art	Benslag	Frgmgrad				
						Antal	Benenhet	Vikt (g)	Bränt/Obränt
1	1:2	F1	Vattensork (<i>Arvicola terrestris</i>)	Cranium (2 st), Mandibula S, Femur D	Defekt	9	3	3,2	O
1	3:3	F7	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,2	B
2	1:3	F2	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Femur	Fragment	5	1	12,6	O
2	2:3	F3	Människa (<i>Homo sapiens</i>)	Dens, M1+M2 maxilla S	Defekt	5	1	1	O
2	2:3	F4	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Dens	Fragment	7	1	4	O
2	2:3	F5	Oidentifierat	Oident.	Fragment	13	13	1,8	B
2	2:3	F6	Oidentifierat	Oident.	Fragment	3	3	0,9	B
2	3:3 ^a	F8	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Calcaneus	Fragment	1	1	6	O
2	3:3	F9	Däggdjur	Oident.	Fragment	6	6	0,7	B
2	3:3	F10	Slidhornsdjur	Dens	Fragment	2	2	0,9	O
2	3:3	F11	Vattensork (<i>Arvicola terrestris</i>)	Humerus	Defekt	1	1	0,1	O
2	3:3	F9	Tamsvin (<i>Sus domesticus</i>)	Tibia	Defekt	1	1	1,1	B
2	3:3	F9	Däggdjur	Cranium	Fragment	2	2	0,6	B
2	3:3	F9	Däggdjur	Os longum	Fragment	1	1	0,4	B
2	3:3	F9	Stor gräsätare	Mandibula?	Fragment	1	1	0,55	B
2	3:3	F9	Däggdjur	Platt ben	Fragment	1	1	0,3	B
2	3:3	F9	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	7	1	0,4	O
2	3:3	F9	Däggdjur	Oident.	Fragment	10	1	0,6	B
2	4:2	F12	Däggdjur	Oident.	Fragment	8	8	1,8	B
2	4:3	F13	Däggdjur	Oident.	Fragment	4	1	0,3	B
2	4:3	F13	Däggdjur	Oident.	Fragment	2	2	0,5	B
2	5:1	F14	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,2	B
2	5:2	F15	Däggdjur	Oident.	Fragment	3	2	0,25	B
2	5:2	F15	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	1	1	0,5	B
2	5:2	F15	Oidentifierat	Oident.	Fragment	6	6	1	B
2	6:2	F16	Däggdjur	Oident.	Fragment	2	2	0,3	B
2	6:2	F16	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,1	B
2	6:3	F17	Däggdjur	Oident.	Fragment	3	3	0,3	B
2	6:3	F17	Däggdjur	Cranium	Fragment	1	1	0,1	B
2	7:3	F18	Tamsvin (<i>Sus domesticus</i>)?	MP?	Fragment	1	1	0,3	B
2	8:2	F19	Däggdjur	Oident.	Fragment	2	2	0,4	B
2	9:2	F20	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	1	1	0,15	B
2	9:3	F21	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Mandibula	Fragment	16	1	26,7	O
2	9:3	F21	Däggdjur	Oident.	Fragment	7	4	1,3	B
2	10:1	F22	Åkersork (<i>Microtus agrestis</i>)	Mandibula	Defekt	1	1	0,05	O
2	10:1	F22	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,1	B
2	10:2	F23	Däggdjur	Oident.	Fragment	2	2	0,3	B
2	10:3	F24	Tamsvin (<i>Sus domesticus</i>)	Humerus	Fragment	1	1	2,3	O
2	10:4	F25	Däggdjur	Oident.	Fragment	4	4	0,8	B
2	10:4	F25	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,5	B
2	11:3	F26	Däggdjur	Oident.	Fragment	2	2	0,4	B
2	11:3	F26	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,01	O
2	11:3	F26	Däggdjur	Oident.	Fragment	9	9	0,9	B
2	12:2	F27	Stor gräsätare	Humerus	Fragment	1	1	7,6	O
2	12:2	F27	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,2	B
2	12:3	F28	Sik (<i>Coregonus sp.</i>)?	Vertebra	Fragment	2	2	0,06	O

2	12:3	Vattensork (<i>Arvicola terrestris</i>)	Mandibula	Intakt	1	1	0,45	O
2	12:3	Fisk (<i>Pisces</i> sp.)	Fjäll	Fragment	1	1	0,01	O
2	12:3	Storskrake (<i>Mergus merganser</i>)?	Humerus	Fragment	1	1	0,6	O
2	12:3	Mellanstort däggdjur	Vertebra lumbalis	Fragment	1	1	0,3	O
2	12:3	Däggdjur	Oident.	Fragment	17	16	8,3	B
2	12:3	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	MT	Fragment	1	1	2,8	B
2	12:3	Fisk (<i>Pisces</i> sp.)	Cranium	Fragment	1	1	0,15	O
2	12:3	Mellanstort däggdjur	Costa	Fragment	6	3	3,6	O
2	12:3	Däggdjur	Os longum	Fragment	6	6	6,5	B
2	12:3	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	1,1	O
2	12:3	Tamsvin (<i>Sus domesticus</i>)	Os lacrimale	Defekt	3	1	3	O
2	12:3	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Cranium	Fragment	1	1	3,45	O
2	12:3	Nöt (<i>Bos taurus</i>)	Os temporale	Fragment	1	1	2,8	B
2	13:1	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	1	1	0,2	B
2	13:2	Stor gräsätare	Vertebra	Fragment	1	1	0,6	B
2	13:2	Stor gräsätare	Vertebra	Fragment	1	1	1,1	B
2	13:3 ^c	Liten gnagare (<i>Rodentia</i> sp.)	Vertebra lumbalis	Intakt	1	1	0,05	O
2	13:3 ^c	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	94	1	3,6	O
2	13:3 ^c	Oidentifierat	Os longum	Fragment	2	2	2,15	B
2	14:1	Tamsvin (<i>Sus domesticus</i>)	Scapula	Fragment	2	1	1,3	B
2	15:2	Åkersork (<i>Microtus agrestis</i>)	Cranium samt mandibula D	Defekt	2	1	0,3	O
2	15:2	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,2	B
2	16:2	Mellanstort däggdjur	Os longum	Fragment	1	1	0,9	O
2	16:2	Däggdjur	Oident.	Fragment	1	1	0,09	B
3		Däggdjur	Oident.		1	1	0,2	B

^a i slänten strax N om kastalen, 50 cm djup (sond), ^b ben inlämnat för 14C-datering, + 6,33, ^c ben inlämnat för 14C-datering, + 6,84

Människoskelett och grisskelett

Figur 6. Modifierad från Iregren, E. *Bildkompendium Historisk Osteologi*, 2002, 5 och från Petrén, T. *Anatomi. Del I. Rörelseapparaten.*, 1984, 38, fig.17.

REFERENSER

Bass, W. M. 1987. *Human osteology. A Laboratory And Field Manual*. Third edition. Missouri Archaeological Society, Inc.